

VARIA

– VÉLEMÉNYEK –

**Az eskü a mai magyar közjogban**

SCHANDA BALÁZS  
egyetemi docens

Aki felüti az 1999-ben kiadott, reprezentatív Jogi Lexikont<sup>1</sup> az esküvel kapcsolatban, néhány jogtörténeti utaláson túl annyit tudhat meg, hogy „az esküt a magyar jog tiltja”. Hogyan állunk akkor a jogszabályok azon tömegével, melyek esküt írnak elő a legkülönbözőbb közhivatalok, megbízatások, hivatások betöltéséhez több tízezer polgártól? Tiltaná a magyar jog a nem állami szerv által kivett esküt, legyen szó egyházi szertartásokról vagy akár magánesküről? Ilyen szélsőséges tilalomra aligha gondolt bárki is, hiszen ez a vallásszabadság lényeges tartalmát korlátozná, azonban bizonyos megszorításokkal az idézett mű sommás megállapítása igaz lehet. A polgári perjog valóban rögzíti, hogy „eskünek a perben helye nincs”<sup>2</sup>, és azt is rögzíthetjük, hogy az, amit a jog ma eskünek nevez, a szó eredeti értelmében nem feltétlenül az.

**Az eskü fogalma**

Az eskü hagyományosan Istenre – vagy valamilyen istenre –, mint tanúra, vagy valamely szent dologra tett ünnepélyes kijelentés vagy ígéret, és ekként vallásos cselekedet.<sup>3</sup> Az eskü lehet állító (így eljárásjogban pl. tanúvallomás megerősítésére), vagy ígérő (ilyen pl. a hivatali eskü). Az esküszegés önmagában megvetendő bűn; azon országok eljárásjogában, melyek az eskü intézményét megtartották, az eskü alatt tett hamis állítás minősített cselekmény.<sup>4</sup> Az eskü tehát hagyományosan szakrális elem (volt) a jogban: az állam lelkiismeretében próbálta kötelezni alattvalóit vagy polgárait, bízva abban, hogy Istent jobban félik, mint az ügyészséget. A szekularizált állam által

<sup>1</sup> LAMM VANDA – PESCHKA VILMOS (szerk.): *Jogi lexikon*. Budapest: KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 1999, 185.

<sup>2</sup> 1952. évi III. tv. a polgári perrendtartásról, 166. § (2).

<sup>3</sup> DIÓS ISTVÁN (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. III. kötet, Budapest: Szent István Társulat, 1997, 298.

<sup>4</sup> A Csemegi-kódex ekként rendelte büntetni az esküvel megerősített hamis tanúzást: 1878. évi V. tc. 213–226. §.

megkövetelt eskük azonban inkább olyan ünnepélyes ígérek,<sup>5</sup> amelyek a történelmi hagyományokra az „eskü” megnevezésén túl, az esküt tevő által, az esküt megerősítő „Isten engem úgy segítjen!” fohász lehetőségének intézményesítésével utal: a mai magyar jog is számos esetben ír elő ígérő esküt. Az eskü azonban ebben az esetben sem szent dologra történik, azaz a szó eredeti értelmében nem esküről van szó – ha csak az esküt tevő implicit módon segítségül nem hívja az isteni Nevet.<sup>6</sup> Isten felhívása nélkül az eskünek nincs vallási vagy transzcendens vonatkozása,<sup>7</sup> hagyományos szóhasználatlalt az ilyen „esküt” inkább fogadalomnak nevezhetnénk.

### Az eskük típusai a mai jogban

Az 1946. évi I. törvénycikk Magyarország államformájáról a fogalmak hagyományos alkalmazásával a következő rendelkezéseket tartalmazta:

6. § (1) A köztársasági elnök a Nemzetgyűlés előtt esküt vagy fogadalmat tesz.

(2) Az eskü szövege a következő:

„Én, ..... esküszöm az élő Istenre, hogy Magyarországhoz és annak alkotmányához hű leszek. Törvényeit és törvényerejű szokásait megtartom, és másokkal is megtartatom, és köztársasági elnöki tisztemet a Nemzetgyűléssel egyetértésben a magyar nép javára gyakorlom. Isten engem úgy segítjen.”

(3) A fogadalom szövege a következő:

„Én, ..... becsületemre és lelkiismeretemre fogadom, hogy Magyarországhoz és annak alkotmányához hű leszek. Törvényeit és törvényerejű szokásait megtartom, és másokkal is megtartatom, és köztársasági elnöki tisztemet a Nemzetgyűléssel egyetértésben a magyar nép javára gyakorlom.”

Ezek szerint a megválasztott köztársasági elnök – a hazai felekezeti viszonyokra is tekintettel, a vallásos emberek döntő többsége számára vállalható módon – „az élő Istenre” tehetett esküt, a hagyományos „Isten engem úgy segítjen” fordulattal lezárva (ahogy ezt Tildy Zoltán tette), vagy választhatta a fogadalmat, melyet becsületére és lelkiismeretére tett (e lehetőséggel élt Szakasits Árpád).

A rendszerváltozás után a magyar állampolgárságról szóló törvény kínált fel újra választási lehetőséget eskü és fogadalom között, melyek jogilag egyenértékűek.<sup>8</sup> A törvényben előírt szövegek azonban csak annyiban térnek el, hogy az eskü kiegészül az „Isten engem úgy segítjen!” fordulattal, míg a fogadalomból ez természetesen hiányzik. Arra is látunk példát, hogy az eskü és fogadalom szövege teljes mértékben megegyezik, csupán megnevezése más, azaz a hagyományos záró fohász lehetőségét az esküszöveg nem

<sup>5</sup> KUMINETZ GÉZA: *Az egyház megszentelő feladata IV. A megszentelés egyéb eszközei*. Budapest: Szent István Társulat, 2005, 70.

<sup>6</sup> KUMINETZ uo.

<sup>7</sup> BVerfGE 33, 23.

<sup>8</sup> 1993. évi LV. tv. a magyar állampolgárságról, 7. §.

tartalmazza – ahogy nyilván nem tartalmazták a szocializmus évtizedeiben az esküszövegek, így pl. a katonai eskü<sup>9</sup> –, mégis biztosít a jogalkotó „kitérés lehetőséget” azoknak, akik ennek ellenére nem eskünek nevezett ünnepélyes nyilatkozatot kívánnak tenni.<sup>10</sup>

Az elmúlt évtized jogalkotásában általánossá nem az eskü és a fogadalom – az eskünek vagy fogadalomnak nevezett ünnepélyes nyilatkozat – vagylagos felkínálása vált, hanem az, hogy a jogszabály általában esküről rendelkezik, melynek szövege nem tartalmaz semmilyen vallási utalást, de nem rögzít egyéb értéket (így pl. az Alkotmányt) sem, melyre az esküt tevő esküdne. Az esküt tevő pedig esküjét meggyőződése szerint kiegészítheti az „Isten engem úgy segítjen!” fordulattal.<sup>11</sup> Ilyen esküt tesznek a köztisztviselők,<sup>12</sup> a Magyar Honvédség személyi állománya,<sup>13</sup> az ügyvédek,<sup>14</sup> a bírák,<sup>15</sup> az ügyészek,<sup>16</sup> az igazságügyi szakértők,<sup>17</sup> a könyvvizsgálók,<sup>18</sup> a választási szervek, a választási irodák tagjai,<sup>19</sup> a települési kisebbségi önkormányzat testületének tagjai.<sup>20</sup>

Esküt tesznek, azonban a kiegészítés lehetőségével nem élhetnek a rendőrök és a határőrök,<sup>21</sup> az igazságügyi alkalmazottak,<sup>22</sup> a bírósági végrehajtók,<sup>23</sup> a szabadalmi ügyvivők,<sup>24</sup> a mezőőrök és a hegyőrök,<sup>25</sup> a halászati őrök,<sup>26</sup> a hivatásos vadászok,<sup>27</sup> az erdészek és az erdőőrök,<sup>28</sup> a honvédtiszt-alapképzésben részt vevő ösztöndíjas hallgatók,<sup>29</sup> az Országos Rádiózási és Televíziózási Testület tagjai<sup>30</sup> és a hites bányamérők.<sup>31</sup>

<sup>9</sup> Aki sorkatonaként a katonai eskü letételének megtagadta, a szolgálat megtagadása (Btk. 347. §) büntetettét követte el, ld. BH 1980.196, BJD 9317.

<sup>10</sup> 1996. évi XLIII. tv. a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról, 39. § (3), az egyéb rendvédelmi szervek és a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állománya esetén.

<sup>11</sup> A meggyőződés megvallása az Alkotmány 60. § (2) bekezdése szerint ebben az esetben sem lehet kötelező. Ellentétes véleményen van, vitatva a szabályozás alkotmányosságát: SZABÓ MÁTÉ DÁNIEL: Alkotmányossági kérdések a köztisztviselői eskü záradékával kapcsolatban. *Fundamentum* 2002/1, 111.

<sup>12</sup> 1992. évi XXIII. tv. a köztisztviselők jogállásáról (Ktv.), 12. §.

<sup>13</sup> 2001. évi XCV. tv. a Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáinak jogállásáról, 43. § (1), 1. sz. melléklet.

<sup>14</sup> 1998. évi XI. tv. az ügyvédekről, 16. §.

<sup>15</sup> 1997. évi LXVII. tv. a bírák jogállásáról és javadalmazásáról, 13. §.

<sup>16</sup> 1994. évi LXXX. tv. az ügyészségi szolgálati viszonyról és az ügyészségi adatkezelésről, 15. §.

<sup>17</sup> 2005. évi XLVII. tv. az igazságügyi szakértői tevékenységről, 6. §.

<sup>18</sup> 1997. évi LV. tv. a Magyar Könyvvizsgálói Kamaráról és a könyvvizsgálói tevékenységről, 10. §.

<sup>19</sup> 1997. évi C. tv. a választási eljárásról, 1. sz. melléklet.

<sup>20</sup> 1993. évi LXXVII. tv. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, 67. §.

<sup>21</sup> 1996. évi XLIII. törvény a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról, 3. sz. melléklet.

<sup>22</sup> 1997. évi LXVIII. tv. az igazságügyi alkalmazottak szolgálati jogviszonyáról, 16. §.

<sup>23</sup> 1994. évi LIII. tv. a bírósági végrehajtásról, 238. §.

<sup>24</sup> 1995. évi XXXII. tv. a szabadalmi ügyvivőkről, 3. §.

<sup>25</sup> 29/1998. (IV. 30.) FM r. a mezőőrök és a hegyőrök szolgálati viszonyáról, 2. §.

<sup>26</sup> 78/1997. (XI. 4.) FM r. 20. §.

<sup>27</sup> 79/2004. (V. 4.) FVM r. 10. sz. melléklet.

<sup>28</sup> 29/1997. (IV. 30.) FM r. 7. sz. melléklet.

<sup>29</sup> 1996. évi XLV. tv. a katonai és rendvédelmi felsőoktatási intézmények vezetőinek, oktatóinak és hallgatóinak jogállásáról, 27. §.

<sup>30</sup> 1996. évi I. tv. a rádiózási és televíziózási, Melléklet.

<sup>31</sup> 70/1995. (XII. 26.) IKM r. a hites bányamérőkről, 1. § (2).

A vallásszabadság joga esetükben is kiterjed arra, hogy esküjük után, de formailag attól függetlenül esküjüket egy fohással is megerősítsék; az esküt vevő ezt nem kifogásolhatja, amennyiben a jogszabály által előírt esküforma maga szövegszerűen elhangzik, a fohász azonban ebben az esetben nem része az eskünek.

Sajátos kivételt jelentenek a közjegyzők, akiknek „becsületükre és lelkiismeretükre” kell esküt tenniük, azaz esetükben a szó hagyományos értelmében vett fogadalmat nevez eskünek a jogalkotó.<sup>32</sup>

Számos tisztségviselő esetében jogszabályok csak az eskütétel kötelezettségét rögzítik, az esküformát külön azonban nem. Az Országgyűlés előtt esküt tevő – az Országgyűlés által választott – vezető közjogi tisztséget betöltő személyek esküszövegét a Házaszabály<sup>33</sup> 3. melléklete tartalmazza:

„Én ..... esküszöm, hogy hazámhoz, a Magyar Köztársasághoz és annak népéhez hű leszek; az Alkotmányt és a jogszabályokat megtartom és megtartatom; a tudomásomra jutott titkot megőrzöm; ..... feladataimat a Magyar Köztársaság fejlődésének előmozdítása és az Alkotmány érvényesülése érdekében lelkiismeretesen teljesítem.  
(Az eskütevő meggyőződése szerint)  
Isten engem úgy segítjen!”

Ezen formula alapján teszi le esküjét a köztársasági elnök,<sup>34</sup> a miniszterelnök és a miniszterek,<sup>35</sup> az alkotmánybírák,<sup>36</sup> az Állami Számvevőszék elnöke,<sup>37</sup> az állampolgári jogok országgyűlési biztosa és általános helyettese, valamint a külön biztosok.<sup>38</sup> Az államtitkárokról és a szakállamtitkárokról a törvény úgy fogalmaz, hogy a kinevezett a „vezető közjogi tisztséget betöltő személyek esküjének megfelelő szöveggel esküt vagy fogadalmat tesz” – ezzel a sajátos fordulattal úgy tűnik, hogy a törvényhozó érzékelte azt, hogy az egységesen eskünek nevezett ünnepélyes aktus – vélhetően a záró fohász híján – inkább fogadalom.<sup>39</sup>

Szintén a Házaszabály (1. melléklet) tartalmazza az országgyűlési képviselők esküjének szövegét:

„Én ....., a Magyar Köztársaság Országgyűlésének képviselője esküszöm, hogy képviselői tisztségem ellátása során hazámhoz, a Magyar Köztársasághoz és annak népéhez hű leszek; az Alkotmányt és a jogszabályokat megtartom, a tudomásomra jutott titkot megőrzöm; munkám során választóim akaratához és megbízatásomhoz híven, lelkiismeretesen járok el, és minden igyekezetemmel azon leszek, hogy a Magyar Köztársaság fejlődését előmozdítsam, népének boldogulását elősegítsem.  
(A képviselő meggyőződése szerint)  
Isten engem úgy segítjen!”

<sup>32</sup> 1991. évi XLI. tv. a közjegyzőkről, 21. §.

<sup>33</sup> 46/1994. (IX. 30.) OGY hat.

<sup>34</sup> Alkotmány 29/D. §.

<sup>35</sup> Alkotmány 33. § (5).

<sup>36</sup> 1989. évi XXXII. tv. az Alkotmánybírárságról, 11. §.

<sup>37</sup> 1989. évi XXXVIII. tv. az Állami Számvevőszékről, 11. § (1).

<sup>38</sup> 1993. évi LIX. tv. az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról, 7. §.

<sup>39</sup> 2006. évi LVII. tv. a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról, 46. § (4), 57. § (4).

Egyes tisztségek esetében a törvény csak az eskütétel kötelezettségét írja elő, azonban nem rögzíti az eskü szövegét, így a települési képviselők és polgármesterek esetében – ebben az esetben az eskü szövegének meghatározása a szervezeti és működési szabályzatban, azaz helyi rendeletben történhet.<sup>40</sup>

Németországban a szövetségi elnök Alaptörvényben előírt esküjének elmulasztása vonatkozásában elméleti vita is kialakult: míg jelenleg az uralkodó nézetek szerint az eskü elmulasztása alkotmányosértő, azonban nem érinti az elnök hivatalát (de esetleg felelősségre vonását és hivatalvesztését megalapozhatja),<sup>41</sup> addig más – történelmi – nézet szerint a hivatalba lépés feltétele az eskütétel.<sup>42</sup> A magyar jogban a hivatali eskü letétele a felsorolt esetekben a hivatal, megbízatás betöltésének feltétele – azaz aki az esküt bármilyen okból nem teszi le, nem léphet hivatalba; amennyiben a jogszabály határidőt tűzött az eskütételre, fel kell menteni hivatalából.<sup>43</sup> Az előbbi esetben tehát nem jöhet létre olyan helyzet, hogy eskütételre kötelezett személy az eskü letétele előtt már gyakorolhatná hivatalát, míg az utóbbi esetkörben ez előfordulhat. Ilyen esetben a jobbiztonságot veszélyeztetné, ha a hivatali működést semmisnek tekintenénk, azaz abból kell kiindulnunk, hogy az eskü (jogszabálysértő) elmulasztása nem érinti az eskütételre kötelezett hivatali ténykedésének semmisségét.<sup>44</sup>

Kérdés ugyanakkor, hogy miben áll az eskü tényleges tartalma, amire részben akkor kapunk választ, ha az esküszegés, az esküben foglalt mércétől való elmaradás következményeit áttekintjük. Megszeghető-e az eskü önmagában, vagy az esküszegés mindig egy jogsértés velejárója, és önálló szankciója nincs, azaz szankciója maga a jogsértés szankciója. Míg egyes esetekben úgy tűnhet, hogy az esküvel vállaltak be nem tartása miatt nem esküszegés, hanem jogsértés miatt lehet valakit elmarasztalni,<sup>45</sup> addig például a nagy hagyományokkal rendelkező orvosi eskü megszegése – és a Magyar Orvosi Kamara által történő szankcionálás is – történhet az orvosi etika megszegése által is, azaz jogsértés nélkül is.<sup>46</sup> Természetesen, amikor esküt tett személy más szabályt is megszeg, esküjét is megszegi, azonban az esküszegés önálló megállapítására ilyen esetben nem kerül sor.

## Az eskü tartalma

A jog által ma megkövetelt eskük jellemző tartalmi, szövegszerű elemei vonatkozásában vegyesen jelennek meg jogi és jogon kívüli elemek. Az Országgyűlés által vá-

<sup>40</sup> 2000. évi XCVI. tv. a helyi önkormányzati képviselők jogállásának egyes kérdéseiről, 1. § (2).

<sup>41</sup> Így KLAUS SCHLAICH: Der Status des Bundespräsidenten. In JOSEF ISENSEE – PAUL KIRCHHOF: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. 2. kiadás, C. F. Müller: Heidelberg 1998, II. kötet, 532.

<sup>42</sup> ERNST FRIESENHAHN: *Der politische Eid*. 2. kiadás, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Bonn/ Darmstadt 1979, 51.

<sup>43</sup> Bírák esetén erre volt is példa pl.: 187/2002. (XII. 17.) KE hat., 118/2004. (IX. 27.) KE hat.

<sup>44</sup> Elvetendő gyakorlat az eskütétel halasztása, így az, ha a köztisztviselőt nem tényleges kinevezése napján esketik fel, hanem a „összevárnak” egy időszakban kinevezettek, közös eskütételre.

<sup>45</sup> SZABÓ i. m. 111.

<sup>46</sup> Vö. Magyar Orvosi Kamara, Etikai Kódex – [http://www.mok.hu/index.php?pg=menu\\_2048](http://www.mok.hu/index.php?pg=menu_2048)

lasztott közjogi méltóságok esküjét például véve a jogszabályok megtartására és megtartatására vonatkozó, illetve a titkok megőrzésére tett eskü egyértelmű jogi kötelezettségeket erősít meg esküvel; e kötelezettségek megszegése az esküszegéstől függetlenül is jogi felelősséget vetne fel. A hazához és a néphez való hűség (ami az 1990. előtti nyelvezet nyomait hordozza)<sup>47</sup> nyilvánvalóan többet jelent, mint azt, hogy az esküt tevő nem fog hazaárulást vagy más állam elleni bűncselekményt elkövetni – az az mind ez a vonatkozás, mind a vállalt feladat lelkiismeretes teljesítésére tett eskü erkölcsi elemet visz a jogba. A 2001-ben kiegészített köztisztviselői eskü kifejezetten is etikus magatartást ígértet.<sup>48</sup> Az esküben tehát a jogi és az erkölcsi elemek együtt, egymástól elválaszthatatlanul jelennek meg.

### **Az eskü: erkölcsi elem a jogban**

Amikor az esküszövegből kimaradt a transzcendens elem – a közjegyzők említett kivételétől eltekintve – nem került a helyére más; nem arról van szó, hogy például a Szentírás helyét az Alkotmány foglalta volna el.<sup>49</sup> Így viszont teljesen meghatározatlan, hogy mire teszünk esküt – ki-ki azt gondol meggyőződése szerint, amit akar, de mindenképpen ünnepélyes aktusról van szó, és az emelkedettség nem csak a hagyományápolást szolgálja, de hatnia kell az esküt tevőre is: aki esküt tesz, annak át kell éreznie az új hivatalával vagy hivatásával járó felelősséget és erkölcsi követelményeket. Az egységes, meg nem határozott – az esküt tevő lelkiismeretében rejtőző – értékre tett esküszöveg, mely az esküt tevő meggyőződés szerint nyilvánosan is kiegészíthető az „Isten engem úgy segítjen!” záradékkal, megfelel a lelkiismereti szabadságnak – ezt a záradék lehetősége a hagyományok tiszteletén túl is indokolja. A vallásszabadság pozitív és negatív oldala, a záradékkal és a nélkülük mondott eskü teljesen egyenértékű, azaz nem arról van szó, hogy az egyiket főszabálynak tekinthetnénk, amihez képest a másik kivétel.<sup>50</sup> Megválasztott adatvédelmi biztos hiányában az állampolgári jogok – az adatvédelmi biztos hatáskörében is eljáró – országgyűlési biztosa, Lenkovic Barnabás a személyi anyag részévé váló, köztisztviselőktől kivett esküvel kapcsolatban tette közzé állásfoglalását. Eszerint, amennyiben egy, egyébként elkerülhető gyakorlat következtében megállapítható is lenne az, hogy kik erősítették meg esküjüket az „Isten engem úgy segítjen!” fordulattal, akkor sem lehetne következtetést

<sup>47</sup> Vö. 4288/1949. (X. 22.) MT számú rendelet a Magyar Népköztársaságra és annak alkotmányára teendő eskü tárgyában.

<sup>48</sup> Ktv. 12. § (2).

<sup>49</sup> A zászló – illetve történelmi zászlók – szimbolikus jelenléte egyes közjogi méltóságok, így a köztársasági elnök eskütételekor árnyalhatja ezt az állítást, azonban az eskütételekkor általában nincs olyan tárgy, melynek érintése az eskü érvényességi feltétele lenne: az érvényességet csak a kimondott szavak adják.

<sup>50</sup> Szemben pl. a német szövetségi elnök, a kancellár és a miniszterek esküjéhez, melyet a Bonni Alaptörvény 56. cikke a „So wahr mir Gott helfe.” záradékkal rögzít, azonban a fohász elhagyásának jogát biztosítja.

levonni ebből az esküt tevő meggyőződésére, hiszen ezt vallási meggyőződés mellett bármily más személyes meggyőződés, vagy egyszerűen hagyománytiszteltet is indokolhatja.<sup>51</sup>

Feltehető a kérdés: mi az értelme az eskünek a mai jogrendszerben? A vallási-világnézeti kérdésekben semleges állam különböző eskük által már nem szakrális elemet emel a jogba, de erkölcsi elemet igen. Ezzel a jog az esküt tevők személyes, lelkiismereti meggyőződésére, a közhivatalt betöltők erkölcsi minőségére épít. E meggyőződéseket, polgárai erkölcsi tartását nem az állam hozta létre, irányultságuk is elsősorban inkább a haza, mint az állam, inkább a hivatás, mint valamely hivatal. Az eskü intézménye mai jogunkban is jól példázza azt, hogy a jogrendszer milyen módon feltételezi a mögötte álló erkölcsi rendet. Esküszegés nemcsak kifejezett jogszabálysértéssel (pl. államtitoksértéssel) valósulhat meg, hanem azzal is, ha az esküt tevő elmarad attól az erkölcsi mércétől, amit akár személyes képességei szubjektíven megengednének, akár hivatala objektíven megkövetelne. A hivatali eskü lényege éppen abban áll, hogy az esküt tevő ünnepélyesen kinyilvánítja, hivatalát nemcsak jogszerűen látja el, hanem a pusztán jogszerűsége túl hűséggel, lelkiismeretesen és igyekezettel. A világnézeti kérdésekben semleges jogállam sem mondhat le arról, hogy tisztségviselőit jogilag kötelezze az etikus magatartásra és e kötelezettségvállalásnak ünnepélyes, történelmi hagyományokhoz is kapcsolódó, az egyént a formások mögött lelkiismeretében is kötelező kifejezést adjon. Az állam, mely vallási alapjait már régen elvesztette, ekkor sem mond le arról, hogy hívő polgárait – személyes döntésüknek megfelelően – e minőségükkel együtt érje el: polgárai vallásos meggyőződése az állam számára is olyan alap, melyet figyelembe vesz, és melyre épít, amikor tisztségviselőit felesketti.

Amennyiben az esküszegést jogszabálysértéssel követik el, a jogszabálysértés szankciója egyben az esküszegés szankciója is; a szankcionálás során súlyosbító körülmény lehet, hogy az elkövető a hivatalához vagy hivatásához kapcsolódó szabályok megtartására fel is esküdött. Amennyiben az esküszegés az eskü jogon kívüli elemei vonatkozásában történik, az esküszegés szankciói – következményei – is jogon kívüliek. Következmények nélkül az eskü alatt vállalt erkölcsi köteleességek sem hághatók át: az esküszegő személyes hitele, becsülete enyészik el. A távolabbi következmények a hivatal jellege szerint változnak, hiszen nyilván más a kisugárzása egy mezőőr és egy miniszterelnök visszaélésének (így pl. annak, ha pártja rövid távú érdekeit hosszabb időn keresztül az ország nyilvánvaló elemi érdekei elé helyezi). Ha rendőrök szegik meg – közvetlen következmények nélkül – esküjüket, előbb-utóbb ők és hozzátartozóik sem fognak tudni rendőrt hívni, aki megvédené őket, hiszen a rendőrség tekintélye, a bele vetett bizalomvész el. Ha az ország vezetésére választottak, akkor az erkölcsi rendet romboló üzenet az egész társadalmat eléri. Ha politikus saját hitelvesztését – hosszabb-rövidebb ideig elkerülve a politikai felelősség érvényesítését – nem érzékeli, és személyes erkölcsi felelősséget sem érez, az lehet, hogy még súlyosabb erkölcsi válság jele. A közvetlen következmény hiánya a hivatal tekintélyét, és egyenesen az Alkotmányt hordozó erköl-

<sup>51</sup> OBH 615/A/2001.

csi rendet rombolja, ennek következményei pedig a társadalom egészét sújtják, elérve előbb-utóbb a vétkeseket is, köztük azokat is, akik eltussolni, relativizálni próbálták a rosszat.

## **A Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék között aláírt nemzetközi jegyzőkönyv érvényességének vizsgálata**

RÓNAY MIKLÓS  
doktorjelölt

A Semjén Zsolt egyházi ügyekért felelős helyettes államtitkár és Karl Joseph Rauber nuncius által 2001. augusztus 23-án aláírt jegyzőkönyv<sup>1</sup> nemzetközi jogi érvényességéről, a Magyar Köztársaságra vonatkozó jogi kötőerejéről már több nézet látott napvilágot. A Külügyminisztérium 2002 szeptemberében úgy nyilatkozott, hogy a jegyzőkönyvet érvénytelennek tekinti, vagyis hogy a magyar államra nézve nincs jogi köté ereje (kötelező hatálya).

### **I. Aláírási mandátum**

Az aláírási mandátum az a felhatalmazás, amit a szuverén ad a tárgyalójának, hogy nevében nemzetközi közjogi természetű szerződést kössön. A nemzetközi szerződések jogáról szóló 1969-es bécsi egyezmény<sup>2</sup> szerint ez három módon lehetséges: 1) az aláírónak hivatalánál fogva joga van a szuverén nevében szerződni, 2) ilyen joggal rendelkező delegálja az aláírónak ezt a jogot, és 3) a szuverén az előkészítő folyamattal fejezi ki, hogy delegáltját olyanként küldi, aki nevében nemzetközi szerződést fog kötni.

A nemzetközi jegyzőkönyv érvényességével kapcsolatban az első fölvetődő kérdés, hogy az aláíró személyek rendelkeznek-e azokkal a jogosítványokkal, mely által képesek a szuverén nevében, arra jogi kötő erővel bíró kötelelem létesítésére.

- 1) A helyettes államtitkárok nem tartoznak abba a körbe, akik a bécsi egyezmény 7. cikk 2. pontja alapján hivataluknál fogva képesek az államot nemzetközi szerződés kötésében képviselni (ezek: államfők, kormányfők, külügyminiszterek).
- 2) A magyar fél képviselője formális felhatalmazást (mandátumot) sem mutatott fel olyan funkcionáriustól, aki ilyennel hivatalánál fogva rendelkezik.

<sup>1</sup> „augusztus 23.: Rauber nuncius és Semjén Zsolt, a NKÖM helyettes államtitkára jegyzőkönyvet írnak alá a Megállapodás egyes rendelkezéseinek módosításáról” in [www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldal\\_u\\_kapcsolatok](http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldal_u_kapcsolatok) → Szentszék (kronológia 1920–2005).

<sup>2</sup> Az egyezmény szövegét ld.: [www.law.klte.hu/jati/tanszekek/nemzetkozi/tse/becsiegyezmeny.doc](http://www.law.klte.hu/jati/tanszekek/nemzetkozi/tse/becsiegyezmeny.doc)

A Külügyminisztérium 2002. szeptemberi nyilatkozata valószínűleg a bécsi szerződés 46. cikkén<sup>3</sup> alapul, mely a „szerződéskötési hatáskörre” vonatkozó belső jogi rendelkezésekről” szól, és kimondja, hogy szerződési mandátum nélkül kötött szerződés érvénytelen. A 46. cikk elég általánosan fogalmaz, de az aláíró személy aláírási jogának meg nem léte valóban – a cikk szóhasználata szerint – „szemmel látható” és „objektíve nyilvánvaló” hiányosságnak minősíthető. Mindezt a 8. cikk első fordulata<sup>4</sup> is megerősíti. A mandátumhiány miatti érvénytelenségre való hivatkozás tehát önmagában is megállna.

3) A 7. cikk 1. b) pontja ismeri azonban az implicit aláírási mandátum esetét is.<sup>5</sup> Amennyiben „[...] az érintett államok gyakorlatából vagy egyéb körülményekből kiténik, hogy az volt a szándékuk, hogy az illető személyt úgy vegyék figyelembe, mint aki ebből a célból az állam képviselője, külön meghatalmazás nélkül is”, akkor – a cikk kifejezéseit használva – a személy az állam képviselőjének tekintendő azon elismerés kifejezése szempontjából, hogy a szerződés hatálya az államra nézve kötelező.

A „gyakorlatából vagy egyéb körülményekből kiténik, hogy az volt a szándékuk” fordulat megvalósulását nem lehet okirati vizsgálattal vagy szövegelemzéssel elvégezni, hanem a jegyzőkönyv aláírásának körülményeit, a felek egyéb gesztusokban kifejeződő szándékait is meg kell vizsgálni, és azt is, hogy a szerződő partner azokat hogyan értelmezte. Vagyis itt a bécsi egyezmény eltávolodik a tisztán jogpozitivistá gondolkodásmódtól, és a diplomáciatörténet eszköztárával rendeli kivizsgálni a nemzetközi felek szerződési szándékát.

Tudott, hogy a jegyzőkönyv aláírását hosszú egyeztetés-sorozat készítette elő, az illetékes minisztériumok hivatalosan felhatalmazott képviselői bevonásával. Ebből a cselekvéssorozatból tehát világos, hogy itt nem egy személy „magánakciójáról” volt szó, hanem a jegyzőkönyv aláírását az államapparátus összehangolt előkészítő munkája előzte meg.<sup>6</sup> Ez az államigazgatási egyeztető folyamat annak érdekében folyt le,

<sup>3</sup> Az V. rész 2. cím sorolja föl a szerződések érvénytelenségének jogcímeit. Ezen belül a 46. cikk rendelkezik arról, hogy a szerződő fél a szerződéskötési hatáskörre vonatkozó belső jogi rendelkezésekre hogyan hivatkozhat. „1. Az állam arra a tényre, hogy a szerződést magára nézve kötelező hatályúként a szerződéskötési hatáskörre vonatkozó belső jogi rendelkezés megsértésével ismerte el, ezen elismerés érvénytelenítése céljából nem hivatkozhat, kivéve, ha a jogsértés szemmel látható volt és alapvető fontosságú belső jogi szabályra vonatkozott. 2. A jogsértés szemmel látható, ha az ügyben a normális gyakorlattal összhangban és jóhiszeműen eljáró bármely állam számára objektíve nyilvánvaló lenne.”

<sup>4</sup> „Annak a személynek a szerződéskötésre vonatkozó cselekménye, aki a 7. cikk alapján nem tekinthető valamely állam ebből a célból meghatalmazott képviselőjének, joghatás nélküli, [...]”

<sup>5</sup> „Szerződés szövegének elfogadása vagy hitelesítése, illetve azon elismerés kifejezése szempontjából, hogy egy szerződés hatálya az államra nézve kötelező, valamely személy akkor tekintendő egy állam képviselőjének, ha: [...] b) az érintett államok gyakorlatából vagy egyéb körülményekből kiténik, hogy az volt a szándékuk, hogy az illető személyt úgy vegyék figyelembe, mint aki ebből a célból az állam képviselője, külön meghatalmazás nélkül is.”

<sup>6</sup> Orbán Viktor közleménye az Magyar Távirati Irodának 2002. XII. 3-án: „Orbán Viktor álláspontja szerint a személyi jövedelemadó 1 százalékos felajánlásával kapcsolatos rendelkezések a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentsték között létrejött nemzetközi szerződés részét képezik, azok megváltoztatása csak mindkét fél egyetértésével történhet. [...] Tájékoztatása szerint ennek a munkának része volt a személyi jövedelemadó 1 százalékos felajánlásával kapcsolatos rendelkezések módosítása, amelyet a kormány felhatalmazásából Semjén Zsolt helyettes államtitkár egyeztetett az egyházi féllel.”

hogy egy nemzetközi közjogi aktust készítsen elő. Ilyen egyeztető folyamat az egyházi fél közigazgatási szervei között is folyt, annak érdekében, hogy azt egy nemzetközi közjogi aktus zárja.<sup>7</sup> Ezen kívül a nemzetközi felek a Vatikáni–Magyar Vegyes Bizottság (ami egy paritásos nemzetközi bizottság) keretében egymás között is egyeztettek, és folyamatosan tájékoztatták egymást, hogy saját, belső egyeztető folyamatuk hogyan áll. A munka folyamata, eljárása egy, a nemzetközi felek között már bevett sémát követett, amit nemzetközi szerződések kötése módjaként rendszeresítettek, így a munkában részt vevő személyek számára világos volt, hogy a munka egy nemzetközi közjogi aktus előkészítése.<sup>8</sup> A felek előre megbeszélték, hogy az aláírási aktusra a helyettes államtitkár és a nuncius között kerül majd sor. Mindezek után történt meg az előre egyeztetett aláírás, mint az egyeztető folyamat befejező aktusa. Ebből következően tehát világos, hogy az aláírás pillanatában „*egyéb körülményekből* kitűnik, hogy az volt a szándékuk, hogy az illető személyt úgy vegyék figyelembe, mint aki ebből a célból az állam képviselője, külön meghatalmazás nélkül is”.

Igaz tehát, hogy a helyettes államtitkárnak valóban nem volt formális *aláírási mandátuma*. A tárgyaló felek a körülményeket azonban tudatosan úgy alakították, hogy az mindkét nemzetközi fél számára egyértelműen nemzetközi közjogi aktus megkötésére irányult, s így a 7. cikk 1. b) pont alapján a magyar állami fél képviselője is képes volt a magyar államot jogilag kötő nemzetközi közjogi aktus aláírására. A mandátumhiányra való hivatkozás tehát legalábbis *megkérdőjelezhető*.

A nemzetközi szerződések jogáról szóló 1969-es bécsi egyezmény szellemiségéről köztudott, hogy védi a szerződések biztonságát, ezért szerepelnek benne olyan kitételek, amik a ráutaló magatartást is *a szándék elégséges kifejezéseként* értékelik. Ebből következően kétség esetén a jogvédelem a szerződés meglévő jogi kötő ereje mellett van, és *a bizonyítási kényszer az érvénytelenséget állító fél oldalán van*.

<sup>7</sup> Semjén Zsolt mondta az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága 2002. XI. 28-i ülésén: „A Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék 1997-ben kötött egy megállapodást, amely kimondja, hogy különösen az 1 százalék tekintetében a felek négyévente áttekintik annak a tapasztalatait és a szükséges finomításokat elvégezik. Ennek megfelelően a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma tárgyalást kezdeményezett az Apostoli Szentszékkel, ennek keretében felállt a magyar–vatikáni vegyes bizottság, amely igen hosszú és komoly munkával elvégezte a szükséges finomításokat. Az ebben a jegyzőkönyvben foglaltakat a magyar kormány elfogadta – hiszen benyújtotta az Országgyűlés elé –, és a Magyar Országgyűlés ebből betű szerint törvényt produkált.” Az ülés jegyzőkönyve, 26. oldal.

<sup>8</sup> A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia titkárának 2002. XII. 2-i, 2591/2002. számú sajtóközleményéből: „[...] A szerződő felek által létrehozott Vatikáni–Magyar Vegyes Bizottság [...] fogadta el a szükséges törvénymódosítások szövegét. Ezek a Vegyes Bizottság jegyzőkönyvének mellékletét képezték, a Kormány betérjesztette őket az Országgyűlés elé. Az Országgyűlés által elfogadott magyar törvények szövege ezzel a Vatikáni Megállapodás részévé vált. Ez volt az eljárási rend akkor is, amikor a Megállapodás alapján az Apostoli Szentszék és a Magyar Köztársaság delegációja az Sza 1%-ából származó bevételi forrás helyzetét megvizsgálta. Elfogadták a Kormány által az egyház-finanszírozási törvény módosítására előterjesztett, más egyházakkal előzetesen egyeztetett tervezetet. Erről jegyzőkönyvet vettek fel, melynek melléklete az elfogadott törvénymódosítási javaslat, amit a Kormány előterjesztésére a Parlament elfogadott. [...]”

## II. A felek szerződési szándékára vonatkozó következtetések

Az aláírt dokumentum címe „Jegyzőkönyv a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék között 2001. augusztus 23-án Budapesten történt megbeszélésről”. A cím szó szerinti értelmezése alapján itt pusztán egy megbeszélésről van szó. Ennek a megbeszélésnek a jegyzőkönyvét írták alá, és nem az 1997-es finanszírozási szerződés<sup>9</sup> jegyzőkönyvét. Tartalmi és további formai elemekből azonban világosan kiderül, hogy ez az értelmezés téves.

### 1. Formai elemek

A felek a közöttük eddig kötött nemzetközi szerződések immár kialakult gyakorlatának megfelelő megnevezéseiket („Magyar Köztársaság”, „Apostoli Szentszék”), majd a nemzetközi szerződésekben szokásos „Felek” rövidítést használják, és az aláírók is a „Magyar Köztársaság nevében” és „Az Apostoli Szentszék nevében” írtak alá.

### 2. Tartalmi elemek

A jegyzőkönyv szövegének első bekezdéséből egyértelműen kiderül, hogy a felek a lefolytatott tárgyalássorozatot és az aláírt jegyzőkönyvet úgy értelmezik, hogy ezáltal tesznek eleget az 1997-es finanszírozási szerződés II. rész 4. cikk (2) bekezdésben vállalt kötelezettségüknek. A jegyzőkönyv tehát nem önálló dokumentum, hanem az 1997-es szerződés, mint *fő szerződés következményeként definiálja önmagát*, így annak természetét osztja. A felek szándéka az volt, hogy ezt a dokumentumot egy nemzetközi szerződés módosító jegyzőkönyveként írják alá,<sup>10</sup> következésképpen azt így is kell tekinteni. Így tartalmilag is kétségtelen, hogy *nemzetközi alanyok számára nemzetközi közjogi kötelemet létesítő* jogi aktus.

A jegyzőkönyv főszövege utal a jegyzőkönyv részét képező mellékletre, melyben a nemzetközi felek megállapodnak, hogy az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló 1997. évi CXXIV. törvény (a továbbiakban: Ftv.) hogyan módosul. A mellékletet úgy fogalmazták meg, hogy annak nagy része az Ftv. felülírnivaló kivánt bekezdéseinek struktúráját követi, és *magát a módosító szöveget idézőjelbe téve hozza*. Ez a formai gesztus, egyértelműen arra utal, hogy a felek a nemzetközi tárgyaláson előre megállapodtak a törvény leendő módosításának pontos szövegében, sőt, *ez képezi a szerződéskötés lényegi tartalmát, a szerződési szándék erre*

<sup>9</sup> Megállapodás, amely létrejött egyfelől a Magyar Köztársaság, másfelől az Apostoli Szentszék között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről, 1997. VI. 20. AAS (1998) 330–341.; A magyar jogrendben kihirdette: 1999. évi LXX. törvény.

<sup>10</sup> A kötés pillanatában hivatalban volt miniszterelnök utólag kinyilvánította, hogy a Magyar Köztársaság részéről az aláírás pillanatában az volt a szándék, hogy a jegyzőkönyvet mint az 1997-es finanszírozási szerződés módosítását kösse meg. Ld. a 6. számú lábjegyzetet.

*irányul.* Ugyanezt erősíti meg, hogy a jegyzőkönyv mellékletének utolsó bekezdése a törvénymódosítás hatályba lépéséről szól, és az új finanszírozási rend végrehajtásának kezdetéről.

Miután a szerződés szövegéből világos: a szerződési szándék arra irányult, hogy az Országgyűlés ugyanezzel a szöveggel módosítsa az Ftv. szövegét, így a jegyzőkönyvről *előre meg lehetett mondani, hogy akkor tekinthető / tekintendő majd végrehajtottnak*, ha ez a szó szerinti recipiálással való módosítás megvalósul. Ha tehát az Országgyűlés pontosan ezzel a szöveggel módosít, akkor ezzel a gesztussal azt fejezi ki, hogy magát a jegyzőkönyvet hajtja végre, és nem pusztán egyszerű többséggel módosítja a törvényt, a jegyzőkönyvtől függetlenül.

A jegyzőkönyv szövegéből világos, hogy az a nemzetközi felektől végrehajtást vár el, mégpedig azok saját jogrendjében való foganatosítása által. Ez tipikusan a nemzetközi közjogi szerződések hatásmechanizmusa. A *tartalmi elemek, a szerződési szándék tehát egyértelműen alátámasztják a jegyzőkönyv nemzetközi szerződés voltát.*

### 3. Formai kétértelműségek

Maga a nemzetközi jegyzőkönyv fogalmazhatna egyértelműbben is. A címben található „megbeszélés” kifejezés, nem teszi előre világossá, hogy a felek milyen műfajú dokumentumot szándékoznak aláírni. A jegyzőkönyv alulhangsúlyozza nemzetközi aktus voltát („a felek megbeszélést folytattak” és „megvizsgálták a bevételi forrás helyzetét”). A hangsúlyt a törvény módosítására, ill. az abban való megállapodásra helyezi. A felek szó szerint abban egyeznek meg, hogy az Ftv-nek a jegyzőkönyv mellékletében szereplő módosítása 1) megfelel az 1997-es finanszírozási megállapodásnak és 2) a felek szándékának.

## III. Utólagos megerősítés

### 1. Kihirdető jogszabállyal

Az bécsi egyezmény 8. cikke<sup>11</sup> „a meghatalmazás nélkül véghezvitt cselekmény *utólagos megerősítéséről*” szól. A nemzetközi szerződések magyar jogrendben való kihirdetésének szokásos formája az, hogy a kihirdető jogszabály egy kihirdető mondatral bevezetve idézi a szerződés szövegét. Ebben az esetben ez ebben a formában nem történt meg.<sup>12</sup>

<sup>11</sup> „Annak a személynek a szerződéskötésre vonatkozó cselekménye, aki a 7. cikk alapján nem tekinthető valamely állam ebből a célból meghatalmazott képviselőjének, joghatás nélküli, *kivéve, ha azt az illető állam utólag megerősíti.*”

<sup>12</sup> Erre hivatkozott Kósáné Kovács Magda, aki az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság 2002. XI. 28-i ülésén azt mondta: „Még egyszer szeretném megismételni, hogy miután a kormányúléson a *felhatalmazásnak* nyoma nincs, emlékeztetőben a *jóváhagyásnak* nyoma nincs – most a vatikáni szerződés módosításáról beszélek –, a kormányülés egy pénzügyi *salátatörvényben* az ismert módosítást, a nép-

A pénzügyeket szabályozó egyes jogszabályok módosításáról szóló 2001. évi LXXIV. törvény<sup>13</sup> (egy tipikus pénzügyi saláta törvény) X. fejezete 153.§-a azonban éppen az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló 1997. évi CXXIV. törvény (a továbbiakban: Ftv.) módosításáról szól. Ez a saláta törvény pontosan végrehajtja a nemzetközi jegyzőkönyvben a magyar fél részéről vállalt kötelezettséget: az Ftv.-t a jegyzőkönyv mellékletének idézőjelbe tett részével, változtatás nélkül, módosítja. Sőt bevezető mondata is megegyezik a melléklet bevezető mondatával, és utána sem tesz hozzá semmit. Vagyis a jegyzőkönyvet hangsúlyozott precizitással hajtja végre.

Megállapítható tehát, hogy a nemzetközi jegyzőkönyvet a magyar szuverenitás le-téteményese *végrehajtotta, és ezzel* elismerte, hogy a szerződés a Magyar Köztársaságra nézve kötelező hatállyal bír.

Magyarországon ez a megerősítési forma nem szokásos, így *megkérdőjelezhető*, hogy ez a forma egyenértékű-e a *kihirdető jogszabállyal való kihirdetéssel*. Ez a problémia azonban pusztán jogelméleti, és a belső jogra vonatkozó vita, a megerősítés megtörténtét nem kérdőjelezi meg, mégpedig a következők miatt.

## 2. Ráutaló magatartással történő, implicit kihirdetés, a szerződés érvényességébe való belenyugvás

A bécsi egyezmény 45. cikke rendelkezik az „érvénytelenségi, [...] okra hivatkozás jogának elvesztéséről”, vagyis arról, hogy ha az egyik fél bizonyos magatartást tanúsít, akkor többé már nem mondhatja, hogy a szerződés az ő részéről meg nem kötött, azaz érvénytelen. A cikk szövege a következő: „A 46. [...] cikk alapján az érvénytelenségi, [...] okra valamely állam, miután a tényekről tudomást szerzett, nem hivatkozhat tovább, ha: a) kifejezetten *egyetértett akár* azzal, hogy a szerződés *érvényes, akár* azzal, hogy hatályos marad, *vagy* hogy alkalmazása folytatódik; *vagy* b) *magatartásából arra kell következtetni*, hogy *akár* a szerződés *érvényességébe, akár* hatályának, illetve alkalmazásának fenntartásába belenyugodott”.<sup>14</sup>

A jegyzőkönyv és a recipiáló 2001. évi LXXIV. (saláta) törvény egymáshoz való viszonyát illetően két álláspont lehetséges:

- 1) Egyrészt van egy nemzetközi jegyzőkönyv, ami vagy érvényes vagy érvénytelen. Másrészt az Országgyűlés egyszerű többséggel megszavazott egy törvényt, amit kormányváltás után az új többség a szavazatok egyszerű többségével megváltoztatott. A két dolog egymástól független, vagyis a törvény a nemzetközi jegyzőkönyv érvényességére nincs hatással.<sup>15</sup> Mivel a jegyzőkönyv az egyik aláíró mandátuma hiánya miatt érvénytelen, a törvény szabadon megváltoztatható.

---

számlálás szerinti újraosztást *hagyta jóvá*, ezért nem tudom, milyen alapon állítjuk azt, hogy a vatikáni szerződés törvényes körülmények között módosult”. Az ülés jegyzőkönyve, 27. oldal.

<sup>13</sup> Az Országgyűlés 2001. november 12-én fogadta el. Ld.

[www.complex.hu/kzldat/t0100074.htm/t0100074\\_20.htm](http://www.complex.hu/kzldat/t0100074.htm/t0100074_20.htm)

<sup>14</sup> Értelmezésül: itt a szuverén állam 5 olyan *magatartása* van felsorolva, melyek külön-külön is a szerződés jogi kötő erejének elismerését jelentik.

<sup>15</sup> Így vélekedett Kósáné Kovács Magda is, ld. a 12. lábjegyzetet.

2) Az, hogy az Országgyűlés a törvény egyik szakaszában a jegyzőkönyv által szabályozott témát szövszerinti idézéssel, változtatás nélkül emeli törvényerőre, a bécsi egyezmény 45. cikke alapján olyan jogcselekménynek számít, miszerint az Országgyűlés *magatartásából arra kell következtetni, hogy a szerződés érvényességébe belenyugodott*. Így a törvény megszavazásával az Országgyűlés egyszersmind a nemzetközi jegyzőkönyv Magyar Köztársaságra vonatkozó jogi kötőerejét is elismerte. Annak eldöntéséhez, hogy a két álláspont közül melyik áll meg, vagyis hogy alkalmazható-e a bécsi egyezmény 45. cikke, azt kell megvizsgálni, valóban *lehet-e az Országgyűlés törvényhozó cselekményéből arra következtetni, hogy a szerződés érvényességébe belenyugodott*. Ehhez össze kell hasonlítani a jegyzőkönyv és a törvény megfelelő szakasza szövegét.

Az Országgyűlés előtt két út állt: a) a jegyzőkönyvben lévő módosító szöveg szellemében, de nem szövszerinti recepcióval módosítja az Ftv.-t, b) a jegyzőkönyv szövegének szövszerinti recepciójával módosítja a törvényt. Az a) esetben vita tárgyává tehető, hogy a jegyzőkönyvet hajtotta-e végre, vagy saját törvényhozói hatáskörében, önállóan cselekedett (egyszerű többséggel alkotott törvény). A b) esetben azonban egyértelmű, hogy a nemzetközi jegyzőkönyvet akarta végrehajtani. Láttuk, hogy a jegyzőkönyv *olyan formájú végrehajtást kíván meg*, hogy a törvényt szó szerint a jegyzőkönyv aláírt szövegével módosítsák. Akkor tekinthető mint nemzetközi jegyzőkönyv a szuverén állam részéről végrehajtottnak, ha ez megtörténik. Megtörtént.<sup>16</sup> A szó szerinti idézéssel való törvényt módosítás egyszersmind a 45. cikk a) pontja szerinti *kifejezett egyetértés megvalósulását is* jelenti, hiszen ezáltal világos, hogy az Országgyűlés ezt a jegyzőkönyvet hajtja végre, vagyis *érvényességét kifejezetten állítja*. A jegyzőkönyvet és a törvény e szakaszát tehát nem lehet egymástól függetlenül kezelni (vagyis a 2) álláspont a helyes). Ebből következően az Országgyűlés a *bécsi egyezmény 45. szakasza alapján minősülő magatartást tanúsított*, ezért arra kell következtetni, hogy a szerződés érvényességével *kifejezetten egyetértett* (a) pont), de legalábbis *abba belenyugodott* (b) pont). Ezzel a magyar állami szerződő fél – ugyan ezen cikk alapján – *elvesztette a szerződés érvénytelenségére való hivatkozás jogát*. Ezzel egyszersmind a bécsi egyezmény 8. cikke alapján minősülő *utólagos jóváhagyás* is megvalósult, mellyel a magyar állam pótolta az aláírási mandátumot.

#### IV. A törvény visszamódosítása

A Magyar Köztársaság 2003. évi költségvetéséről szóló 2002. évi LXII. törvény<sup>17</sup> (a továbbiakban: visszavonó törvény) 106. § (5) (6) és (7) bekezdése az Ftv. előzőekben

<sup>16</sup> A szó szerinti megismétlés *jogkövetkezményeket tudatosan magára vállaló cselekményként* való értékelése nem áll távol a témától. A nemzetközi szerződések kötésekor ismert ez a gyakorlat: a *jegyzékváltás* – ami szintén nemzetközi jogi szerződés – úgy történik, hogy az egyik fél egy levelére (ami a két félre vonatkozó, jövőre vonatkozó elköteleződéseket tartalmaz) a másik fél ugyanolyan tartalmú levelet ír vissza. Ezzel az elköteleződés létrejött, a szerződés megkötöttet, és jogilag köti a feleket.

<sup>17</sup> Az Országgyűlés 2002. december 23-án fogadta el.

ismertetett módosítását megszüntette, és a törvény eredeti állapotát teljesen visszaállította.<sup>18</sup>

Miután a magyar állami szerződő fél *elvesztette a szerződés érvénytelenségére való hivatkozás jogát*, a módosítás visszavonása – pontosabban egyszerű többséggel való hatályon kívül helyezése – *nem hat vissza a nemzetközi jegyzőkönyv érvényességére*, más szóval arra, hogy a magyar állami szerződő fél elismerte, hogy az rá nézve jogi kötéssel bír. A törvény adott részének egyszerű többséggel való hatályon kívül helyezése *immár jogi kötő erővel bíró nemzetközi szerződés végrehajtásának megtagadása*, és mint ilyen a nemzetközi jog kogens normájába ütközik (*pacta sunt servanda*).<sup>19</sup>

Az, hogy a visszavont törvényszakasz csak a következő év január elsejétől rendeltetve volna alkalmazni a tartalmát, itt nem releváns. A 45. cikk ugyanis *mind* az érvényességbe való belenyugvásra utaló magatartáshoz, *mind* az alkalmazásba való belenyugvásra utaló magatartáshoz olyan jogkövetkezményt fűz, hogy általa a szerződő fél elveszti a szerződés érvénytelenségére való hivatkozás jogát.<sup>20</sup> Vita tárgyát csak az képezheti, hogy egy nemzetközi szerződés szó szerinti megismétlése egy törvényben a szerződésnek csak a megerősítését vagy már az elinduló alkalmazását is jelenti (hiszen a nemzetközi jogi aktushoz fűz belső jogalkotási következményt, ami a nemzetközi jog szempontjából már a nemzetközi jegyzőkönyv alkalmazása). Az viszont bizonyos, hogy a jegyzőkönyv szó szerinti szövege alapján való jogalkotás *olyan magatartás*, ami az érvényességgel való kifejezett egyetértés, de legalábbis az abba való belenyugvás bécsi szerződés alapján álló jogi kategóriáját kielégíti.

A visszavonó törvény 106. §-ának van egy (7) bekezdése is,<sup>21</sup> ami külön figyelmet érdemel. A (6) bekezdés teljes egészében hatálytalanítja a saláta törvény jegyzőkönyvet recipiáló 153. §-át. Ez után a (7) bekezdés még ráadásul úgy rendelkezik, hogy a saláta törvény ugyanezen 153. §-a nem lép hatályba.<sup>22</sup> Ez első pillantásra tisztán tautológiának tűnik. Utal azonban egy „szellemiségre”, amelyből az indítványozók szándékára következtethetünk. Az indítványozók nem tartották elégnek, hogy az Ftv. módosítását visszavonják. Ezzel ugyanis még csak azt érték volna el, hogy a még

<sup>18</sup> Ezen belül a (6) bekezdés komprehenzív is visszavonja: 106. § (6): „E törvény hatálybalépésével egyidejűleg *hatályát veszti* [...] továbbá a pénzügyeket szabályozó egyes jogszabályok módosításáról szóló 2001. évi LXXIV. törvény 153. §-a, az azt megelőző fejezetszámmal és fejezetcímmel együtt.”

<sup>19</sup> Így fölvetődik az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény 1. § c. pontja alapján „a jogszabály, valamint az állami irányítás egyéb jogi eszköze nemzetközi szerződésbe ütközésének vizsgálata” jogossága, amit a 21. § (3) bekezdése szerinti személyek indítványozhatnak, de az Alkotmánybíróság a 44. § alapján hivatalból is lefolytathat.

<sup>20</sup> „[...] *akár* a szerződés érvényességébe, *akár* hatályának, illetve alkalmazásának fenntartásába belenyugodott.” Tehát nem szükséges az alkalmazásnak is elkezdődnie, elég az érvényességbe való belenyugvás, ami a szó szerint idézett törvénymódosítással megtörtént.

<sup>21</sup> „(7) Az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló 1997. évi CXXIV. törvénynek a pénzügyeket szabályozó egyes jogszabályok módosításáról szóló 2001. évi LXXIV. törvény 153. §-a által megállapított 4. §-ának (2)–(4) bekezdései *nem lépnek hatályba*.”

<sup>22</sup> A nemzetközi jegyzőkönyv aláírása és az Ftv. módosítása is 2002. folyamán történt, és 2003. január 1-től kellett volna hatályba lépnie. A 2003. évi költségvetési törvény még a hatályosulás előtt hatálytalanította az Ftv. módosítását.

nyugvó állapotban lévő (hatályosulás előtt álló) törvény ne is lépjen soha hatályba. *A nyugvó törvény azonban jogtörténeti tény lenne*, ami azt jelentené, hogy az Országgyűlés a nemzetközi jegyzőkönyvnek *egyszer elismerte* a jogi kötő erejét, ami nem vonható vissza. Az indítványozók számára tehát nem volt elég azt egyszerűen hatályon kívül helyezni, *azt is szerették volna elérni, hogy a nemzetközi jegyzőkönyv elismerése visszamenőleg nem létező jogcselekménynek minősüljön*. A (7) bekezdésben az áll, hogy „bekezdései nem lépnek hatályba”. Azonban a (7) bekezdés „szellemiségéből” arra következtethetünk, hogy valójában azt akarták volna állítani, hogy „a módosítás ténye nem történt meg”, vagy hogy „az Országgyűlés módosításra irányuló akaratnyilvánításának tényét utólag tagadjuk”. Ezt azonban a római jog szellemiségén nyugvó *regulae iuris* alapján nem teheték meg, hiszen a megtörtént akaratnyilvánítás tény,<sup>23</sup> s mint ilyen *irreverzibilis*. A (7) bekezdés tehát *megmutatja, de nem éri el* az indítványozók szándékát: *a nemzetközi jegyzőkönyv jogi kötő erejének Országgyűlés általi elismerése jogtörténeti (és diplomáciatörténeti) tény*.

A bécsi egyezmény 45. cikke nem említi, hogy egy nemzetközi jogi aktus jogi kötő ereje elismerésének ráutaló magatartás esetében konkrét formai kritériuma lenne, pl. *hatályba lépett törvény* vagy más egyéb. Pusztán 5 olyan *magatartást* sorol föl, melyeket maga az egyezmény a jogi kötő erő elismerésének vagy az abba való belenyugvásra utalónak értelmez. Vagyis a 45. cikk szempontjából az releváns, az számít, hogy az Országgyűlés *egyszer kinyilvánította* a jegyzőkönyv végrehajtására irányuló akaratát. Itt is jól látható – ahogy az általánosan is ismert –, hogy a bécsi egyezmény szellemisége erősen védi a nemzetközi szerződések stabilitását, nem enged alóluk könnyen kibújni. Így a bizonyítási kényszer – ahogy már említettük – az érvénytelenséget állító fél oldalán van.

## V. Következmények

Az ilyen nemzetközi jogsértéseknek több síkon vannak következményei. A jogsértő 1) a jogsértést meg kell, hogy szüntesse, 2) anyagi jótállással tartozik a szerződő féllel szemben, 3) nem anyagi jótállással tartozik a szerződő féllel szemben, 4) rossz fényt vet a jogsértő fél nemzetközi megbízhatóságára, és így a nemzetközi közösség előtti tekintélyét erodálja.

- ad 1) A mindenkori magyar kormánynak folyamatosan kötelezettsége, hogy a jegyzőkönyvnek megfelelő belső jogi szabályozást létrehozza / helyreállítsa.
- ad 2) A mindenkori magyar kormánynak folyamatosan kötelessége, hogy az egyházi félnek a jegyzőkönyv szerinti és a mostani szabályozás különbözőségeiből adódó, folyamatosan kumulálódó anyagi hátrányát, annak reálértékében – a nemzetközi gyakorlatban szokásos kamatokkal és / vagy büntetéssel együtt – kiegyenlítse.
- ad 3) A nem anyagi jótállás a sértett szerződő féltől függ. A jogszerűség helyreállításával általában orvosoltnak szokták tekinteni.
- ad 4) A konkordatárius szerződések betartásának fegyelme egy-egy nemzetközi jogalany szerződés-betartási szokásainak mindig különösen jellemző indikátora.

<sup>23</sup> Az Országgyűlés akaratnyilvánítási képtelenségét nehéz volna állítani.

Az egyház ugyanis olyan szerződő fél, amelynek nincs katonai vagy gazdasági megtorló ereje nemzetközi szerződéseit betarttatására. Csak a nemzetközi kapcsolatok egybehangzó gyakorlata ill. a nemzetközi jog kogens normái erkölcsi kényszerítő ereje az, ami a vele szerződő államokat konkordatárius szerződéseik betartására ösztökéli. Vagyis az egyházzal kötött nemzetközi szerződések esetében a legnagyobb a kísértés, hogy egy szerződő állam kibújjon a szerződés betartása alól. Ezért *a konkordatárius szerződések betartásának feyelme a nemzetközi közösség felé fontos jelzés értékkel bír.*

A törvény vonatkozó részének visszavonására nem véletlenül vagy közigazgatási tévedésből került sor, hanem a Külügyminisztérium expressis verbis mondta ki azon álláspontját, hogy a jegyzőkönyvet nem tartja érvényesnek. Az egyházi fél azóta is folyamatosan érvényesnek tartja, amit jól mutat, hogy 1) az érvénytelenségről szóló nyilatkozat után a Szentszék be is rendelte a szentszéki magyar nagykövetet, és magyarázatot kért, ami a diplomáciai életben ritkán használt erős gesztus, 2) a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia sajtóközleményben fejezte ki értetlenségét.<sup>24</sup> Vagyis a külügyi vezetés tudva és akarva vitte végig ezt a politikáját.

## VI. Összefoglalás

- 1) A magyar aláíró félnek sem hivatalából következő, sem delegált aláírási felhatalmazása nem volt, azonban a tárgyalások formájából mindkét nemzetközi fél számára világos volt, hogy nemzetközi közjogi szerződés kötéséhez végeznek előkészítő munkát. Ezt a nemzetközi felek tárgyalóinak utólagos közlései is megerősítik. Ilyen körülmények között *nem szükséges, hogy az aláírónak írott aláírási mandátuma legyen* (a nemzetközi szerződések jogáról szóló 1969-es bécsi egyezmény 7. cikk 1. b) pontja).
- 2) A jegyzőkönyv nem önálló dokumentum, hanem az 1997-es szerződés mint *fő szerződés következményeként definiálja önmagát*, így annak természetét osztja.
- 3) Az Országgyűlés a 2001. évi LXXIV. (pénzügyi saláta) törvény X. fejezete 153. §-ával a jegyzőkönyvet hangsúlyozott precizitással idézve módosította az 1997. évi CXXIV. (egyház-finanszírozási) törvényt. Ezzel eleget tett a nemzetközi felek azon szerződési szándékának, hogy *akkor tekintik a jegyzőkönyvet végrehajtottnak*, ha az Országgyűlés a törvényt a jegyzőkönyvben megállapodott szöveggel módosítja. Ezáltal tehát az Országgyűlés olyan aktust hajtott végre, „ami alapján

<sup>24</sup> A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia titkárának 2002. XII. 2-i, 2591/2002. számú sajtóközleményéből: „A Kormány a Parlamenthez beterjesztett törvényjavaslatok szerint egyoldalúan módosítani kívánja az Apostoli Szentszék és a Magyar Köztársaság között létrejött Megállapodást, valamint a Megállapodás végrehajtásának 2002-ig megeremtetett jogszabályi háttérét. Az általunk eddig megismert törvényjavaslatok a Megállapodásban foglaltak végrehajtását lehetetlenné teszik, illetve a Magyar Állam által vállalt kötelezettséget egyoldalúan felmondják. [...] Mi bízunk tárgyalópartnereink szavahihetőségében. Éppen ezért értetlenül állunk a Kormány, a kormánypárti képviselők, valamint az Emberi Jogi Bizottság által a Parlament elé terjesztett törvényjavaslatok egyházunkat érintő módosításának tervezetei előtt.”

arra kell következtetni, hogy a szerződés érvényességével *kifejezetten egyetértett*” (bécsi egyezmény 45. cikk a) pont), de legalábbis abba *belenyugodott* (45. cikk b) pont), s ezzel a magyar állami szerződő fél *elvesztette a szerződés érvénytelenségére való hivatkozás jogát* (45. cikk), egyszersmind az *utólagos jóváhagyás* is megvalósult, mellyel a magyar állam pótolta az aláíró aláírási mandátumát (8. cikk).

- 4) Az Országgyűlés a 2003. évi költségvetéséről szóló 2002. évi LXII. törvény 106.§ (5) (6) és (7) bekezdéseivel az egyház-finanszírozási törvény eredeti formáját visszaállította. Az azonban továbbra is tény, hogy az Országgyűlés *egyszer kinyilvánította* a jegyzőkönyv végrehajtására irányuló akaratát, ami egyszersmind *az Országgyűlésnek a jegyzőkönyv érvényességére vonatkozó (irreverzibilis) jogi aktausa volt*, amit a törvény módosítása nem volt képes visszavonni. Így a jegyzőkönyv továbbra is érvényben marad.
- 5) A 4) pontban említett visszamódosító törvényszakasz a nemzetközi jog kogens normáiba ütközik (*pacta sunt servanda*).

A bécsi egyezmény azzal, hogy a nemzetközi szerződések érvényességét erősen körülbástyázza, és a jogi kötő erő elismerésére ráutaló magatartást is a szerződés megerősítésének minősíti, a nemzetközi szerződések, és így a nemzetközi jog stabilitását védi. Az érvénytelenség bizonyításának kényszere az érvénytelenséget állító oldalán van. Az írásban adott aláírási mandátum hiányára vagy az explicit ratifikáció hiányára való hivatkozások *releváns* ellenvetések, *de nem elégségesek*.

– BESZÁMOLÓK –

## Az Összehasonlító Jogi Tudományos Diákkör éves tevékenysége

BORONKAY MIKLÓS  
egyetemi hallgató

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán az országban elsőként, 2001-ben a téma iránt érdeklődő hallgatók kezdeményezésére megalakult az Összehasonlító Jogi Tudományos Diákkör. A TDK azóta is folyamatosan működik, több ízben külföldi előadót is vendégül látott. Úgy tűnik, sikeres kezdeményezésnek minősíthető, mert mintájára nem régen a Szegedi Tudományegyetemen szerveződött hasonló témájú diákkör. A TDK szakmai vezetését Péteri Zoltán professzor úr látja el.

Az őszi félév alakuló ülésén három témát tűzött a diákkör félévi napirendjére: az Európai Unió keretein belül zajló magánjogi jogegységesítés jelenlegi helyzetének illetve legújabb fejleményeinek áttekintését, az egyes államokban kiszabható leg súlyosabb büntetési nemek (elsősorban a halálbüntetés és az életfogytiglani szabad-

ságvesztés) összehasonlítását, valamint a jogösszehasonlítás magyarországi tudománytörténetének a második világháborúig történő bemutatását.

Az első téma előadója Viola Heutger, a Kar egykori és a Vrije Universiteit Amsterdam jelenlegi oktatója volt. Előadásában felvázolta a jogegységesítés európai folyamatát, a már-már áttekinthetetlen számú jogegységesítő csoportot, majd bemutatta a Christian von Bar vezette Study Group on a European Civil Code-ot, amelynek maga is tagja. Ezt követően kitért azokra a problémákra, amelyek a jogegységesítés elé a legnagyobb akadályokat gördíthetik: a nyelvi nehézségekre, a terminológiai sokszínűsége és többek között a jogpolitikai kérdések eltérő megítélésére. Kiderült, annak ellenére, hogy a munkacsoportokban felmerült a német és az olasz nyelv használata, a munkanyelv és a készülő mintatörvény eredeti nyelve mégis az angol lesz. Ez leginkább azért jelenthet nehézséget, mert gyakran új terminus technicusokat kell a munkacsoportoknak kitalálniuk annak érdekében, hogy a common law-ban már régóta használt angol szakkifejezések eredeti értelme ne zavarja a szöveg értelmezését. Ami a terminológiai kérdéseket illeti, további problémákat vet fel, hogy hogyan illeszkedik a tervezet szövege a már létező közösségi irányelvek nyelvezetéhez (a fogasztó fogalmának például már tucatnyi eltérő meghatározása létezik a hatályos közösségi jogszabályokban). Fontos szerepet kap a munkacsoportok tevékenységében a jogösszehasonlítás: egyrészt a szövegtervezetek kidolgozása előtt, az egyes tagállamok jogrendszerei megoldásainak felkutatása és összehasonlítása révén, másrészt pedig a már publikált szöveg(rész)ekre érkező, értelemszerűen a nemzeti jog által inspirált észrevételek értékelése során. Hatalmas méretű akadémiai vállalkozásról van tehát szó, amelynek számos támogatója mellett (1997 óta ezek közé tartozik maga az Európai Unió is) szkeptikus véleményekkel is szembe kell néznie. Magán a diákköri ülésen is a kritikai hozzáállás jelent meg erőteljesebben: sokak számára nehezen tűnt elképzelhetőnek, hogy egy színvonalas tudományos mozgalom néhány év alatt egységes joggal ajándékozza meg a századok alatt a közös római jogi gyökerektől egészen eltérő irányokba távolodó Európát (gondoljunk csak a common law és a kontinentális jogrendszerek közti különbségre).

A szemeszter második ülése a büntetőjogi diákkörrel közös rendezvény volt, amelyen Sipter Orsolya mutatta be a legsúlyosabb büntetési nemeket összehasonlító jogi perspektívából, különös tekintettel a halálbüntetés eltörlésének folyamatára. Ez azt is jelenti, hogy a halálbüntetés eltörlésének filozófiai vagy kriminológiai okait ismertette, hanem a nemzetközi egyezmények, a nemzeti törvények és alkotmánybíró-sági határozatok alapján – tehát alapvetően a tételes jog irányából – vázolta fel a börtönbüntetés legsúlyosabb büntetéssé válásának tendenciáját. Kitért a tényleges életfogytiglani börtönbüntetés magyarországi és európai történetére, valamint összehasonlította azt a halálbüntetéssel, amelynek fokozatosan átvette a helyét a büntetőjogi szankciók rendszerében. Mint ahogy az előadás hangzatos címéből („Ölni, vagy halni hagyni?”) is kiderül, a két büntetési nem között bizonyos szempontból nem mutatkozik olyan alapvető különbség, mint amilyennek első megközelítésre tűnhet: végső soron mindkét büntetés megfosztja az elítéltet attól, hogy a társadalomba visszailleszkedve szabad, emberi méltóságának megfelelő életet élhessen. Felvetődött tehát a kérdés, hogy vajon a tényleges, gyakran egyetlen cellában, egyedül, akár évtizedekig

eltöltött életfogytiglani börtönbüntetés nem meríti-e ki az embertelen bánásmód fogalmát. A halálbüntetés eltörlése tehát nem biztos, hogy az utolsó lépés a büntetési rendszer változásában.

A félév záróülésén Fekete Balázs tanársegéd tartott előadást „Két vázlat a magyar összehasonlító jogi gondolkodás tablójához” címmel. Ebben az előadásban a magyarországi jogösszehasonlítás tudománytörténetét három fejezetre osztva, legfőképpen az első kettőre fókuszálva mutatta be. Az első periódus, amely a historical and comparative jurisprudence kora és leginkább Maine nevével fémjelezhető, magyarországi kezdetét Szűcs István 1847-es akadémiai előadásában fedezhetjük fel, aki az „összehasonlító jogtudomány-ról” a polgári jog filozófiája kapcsán értekezik. Később Wenzel Gusztáv általános magánjogi kutatásai, majd pedig Reiner János és Illyasevits József elméleti vitája jelzik a jogösszehasonlítás hazai művelését. A komparatiztikának a *droit comparé* elnevezéssel illetett és a híres 1900-as párizsi konferenciával induló második korszakának neves hazai képviselői közt Szászy-Schwarz Gusztáv, Ujlaki Miklós és Szászy István munkásságáról esett bővebben szó. Nagy előrelépésként értékelhető a két világháború közötti időszakban a Magyar Jogászegylet Összehasonlító Jogi Szakosztályának megalakulása, valamint a magyar tudományban a nemzetközi tudományos kutatásokba való bekapcsolódása. A korszak említett jogtudósai előremutató szemléletről tesznek tanúbizonyságot: Szászy-Schwarz például a jogösszehasonlításnak a jogászi szemlélet tágításában játszott szerepét hangsúlyozza, Szászy írásaiban pedig a zweigert-i funkcionalizmus előképe is fellelhető. Az előadást követően Péteri professzor úr személyes emlékeit is felelevenítve röviden ismertette a jogösszehasonlítás hazai tudományának a második világháborút követő viszontagságait és sikereit. Az alapvető ideológiai kötöttségek ellenére Magyarország egyike volt azoknak a „szocialista” országoknak, amelyben érdemi jogösszehasonlító kutatások folytak, és amely a nyugati államokkal folytatott párbeszédben kiemelkedő szerepet vállalt. Ennek a témának a részletes feldolgozása és ismertetése azonban reményeink szerint egy jövőbeli diákköri előadás témája lesz.

A tavaszi félév napirendjére szintén három előadás került: az angol precedensjogi gondolkodás elemzése, a funkcionális jogösszehasonlítás elméletének hasznosítása a kártérítési jogban valamint az angol jogi oktatás és jogászság bemutatása.

Az első témát Katona Ágnes dolgozta fel, aki „Stílusjegyek az angol common law-ban, különös tekintettel a precedensek tanára” című előadásában a precedensjog gondolkodást átfogóan, a kontinentális jogfelfogással szembeállítva mutatta be. Az előadó saját, újszerű terminológiája alapján a az angol jog „stílusjegy”-ének a precedens intézményét tartotta, míg – ennek alárendelten – „másodlagos stílusjegy”-ként a jogi gondolkodás tényezőjét jelölte meg. Véleménye szerint az angol common law-t e két fogalom segítségével lehet elhatárolni a római–germán jogcsaládtól. Az előadás után heves vita alakult ki egyrészt az előadó új koncepcióját illetően, másrészt azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a precedensjog fogalma mennyire korlátozódik a common law-ra. Ez egyfelől olyan új jelenségek besorolásával függ össze, mint az alkotmánybírói gyakorlat vagy éppen az európai közösségi jog. Az előadó ezeket az angol precedens fogalma alapján nem tekintette precedensjogoknak. A TDK egyes

résztevői ezzel szemben azzal érveltek, hogy a gyakorlatban olyan mértékű az alkotmánybíróóságok illetve az Európai Bíróság ragaszkodása korábbi döntéseihez (akár az alkalmazott norma szövegétől egészen függetlenül), hogy precedensrendszerrel beszélhetünk. Másfelől felmerült az örök kérdés: mennyire „élettelen száz” a kontinentális bíró? Vajon valóban olyan éles a különbség a kontinentális jogok és a common law között, mint azt az elméleti szembeállítások sugallják? Péteri professzor úr ezzel a témával kapcsolatban utalt a szocialista normativizmus hivatalos ideológiájára (Szabó Imre) és egyes jogfilozófusok (elsősorban Kulcsár Kálmán és Peschka Vilmos) munkássága közti feszültségre, amelyet épp a bírói jog gyökeresen eltérő megítélése okozott.

A második előadást Boronkay Miklós tartotta „A funkcionális jogösszehasonlítás elmélete és gyakorlata – az okozati összefüggés a kártérítési jogokban” címmel. Ebben az Ernst Rabel által megalapozott majd Konrad Zweigert által is képviselt funkcionális jogösszehasonlítást mutatta be. Az elmélet lényege abban összegezhető, hogy a jogösszehasonlító vizsgálódásnak túl kell lépnie az egyes nemzeti jogok dogmatikáján, és azt kell figyelembe vennie, hogy adott társadalmi problémát a különböző jogok hogyan, milyen eredménnyel oldanak meg. Az okozati összefüggés kitűnő „alapanyagot” szolgáltat a funkcionális szemlélet megvalósítására, hiszen számos problémát tárgyaltak és tárgyalnak okozatossági kérdésként (pl. a „túl távoli” károk kiszűrése), amelyek máshol az okozati összefüggéstől teljesen független jogpolitikai kérdésnek minősülnek. Ezért nem az a helyes kutatási módszer, hogy az okozatosság fogalmát vizsgáljuk meg és hasonlítjuk össze az egyes jogrendszerekben, hanem – Ernst von Caemmerer kifejezésével élve – a „kritikus esetek tipológiája” szerint végezzük el az összehasonlító kutatást. Az előadó ezeket az esetköröket vázolta fel röviden, és mutatta részletesen a novus actus interveniens (közreható új ok) problémáját. Az előadás után vita alakult ki a magyar jogi felfogásokkal (Eörsi Gyula, Marton Géza) és az új Polgári Törvénykönyv koncepciójával összefüggésben. Az előadó és több hozzá csatlakozó TDK résztvevő véleménye szerint túlzott leegyszerűsítésnek kell tekinteni azt a megközelítést, amelyet az új Ptk. koncepciója a deliktális felelősség körében képvisel, tudniillik hogy az okkiválasztó elméletek helyett az előreláthatósággal kívánja a kártérítést megfelelő határok között tartani. Ehelyett Marton nézetét lenne érdemes elfogadni, amely szerint a kártérítés határainak megvonásának „az összes felelősségi szempontok bevonásával kell történnie az eset összes körülményeit felölelő méltányos bírói mérlegeléssel.” Ez teszi ugyanis lehetővé, hogy a jogösszehasonlítás eredményeit felhasználva a kritikus esetkörök közt differenciáljon a bírói gyakorlat.

Végül a félév utolsó ülésére Korom Veronikát, az Oxford University Institute of European and Comparative Law tudományos munkatársát hívta meg a TDK. Az előadó személyes tapasztalatokra támaszkodva mutatta be az angol jogi oktatást, az angol jogászságot és az angol jogi gondolkodást. Számos érdekesség mellett szó esett annak fontosságáról, hogy a jogász széles körű, nem jogi ismeretekkel rendelkezzen (tudvalevő, hogy nem jogi diplomával is lehet valaki jogász Angliában). Olyannyira így van ez, hogy bizonyos irodák kifejezetten olyan ügyvédjelölteket keresnek, akik

nem jogi diplomával rendelkeznek. Hangsúlyozta az előadó az oxfordi „tutorial” jelentőségét: ez egy olyan heti rendszerességű foglalkozás, amelyen egy professzor néhány hallgatóval beszélget el. Péteri professzor úr is – személyes élményeit felelevenítve – megerősítette azt a véleményt, miszerint igazán színvonalas képzésre az ilyen oktatási forma nyújt lehetőséget. A tutorial-on ugyanis a hallgatónak tekintélyes méretű irodalom áttanulmányozása után saját véleményét kell megfogalmaznia, sőt vitában megvédenie hallgatótársaival vagy éppen a professzorral szemben.

Az Összehasonlító Jogi Tudományos Diákkör 2005/06-os tanévben folytatott tevékenysége alapján megfogalmazható néhány tanulság. Szerencsésnek tekinthető az előadások témáinak összetétele, amennyiben – úgy tűnik – megfelelő arányt sikerült találni az egyes jogrendszereket átfogóan leíró (makro-jogösszehasonlítás), a konkrét jogintézményekre koncentráló (mikro-jogösszehasonlítás), a tudománytörténeti és az elméleti valamint az aktuális témákat felölelő előadások között. Előrelépés a korábbi évekhez képest, hogy mindkét félévben sikerült külföldről előadót hívni. Bevált továbbá az a módszer is, amely a rendelkezésre álló másfél órából az előadásra kb. negyven percre szán, míg a fennmaradó idő a TDK résztvevőinek hozzászólásaira, vitájára szolgál. Mindazonáltal fontos kihívás lesz a következő félévben az alsóbb évfolyamok megszólítása és bevonása, tekintettel arra, hogy a diákkör törzsét negyedéves hallgatók adják.

### **Keserű tapasztalatok, kellemesen:**

#### *Interdiszciplináris konferencia Európa múltjáról és kihívásairól a berlini medve keblén*

LÁNCOS PETRA LEA  
doktorjelölt

„A pusztítás és gyógyítás képessége a legfőbb vonása annak a fausti civilizációnak, amely Európából indult ki, leigázta az egész világot, a kontinenst kis híján szétzúzta, majd mégis talpra állt.”<sup>1</sup>

A „*Múlt 'keserű tapasztalatai' és Európa alkotmányozási folyamata*” címen tartott interdiszciplináris konferencia megfelelt a várakozásoknak: éppen annyit nyújtott, amennyit ígért. A kis híján négy évtizedes múltra visszatekintő, az európai integráció

<sup>1</sup> MARK MAZOWER: *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. Knopf: New York, 1998. idézi KONRAD H. JARAUSCH.

tudományos kérdéseivel foglalkozó németajkú kutatókat tömörítő Arbeitskreis Europäische Integration E.V. (AEI) által október 20–21. szervezett konferenciának elsőrendű célja a történeti szempontú integrációkutatás jelentőségének tudatosítása volt. Üzenete, hogy a közös múlt feltárása, a történeti perspektíva elengedhetetlen a jelen megértése valamint a közös jövő felelős alakítása szempontjából. A kétnapos konferencia három tematikus egységre tagolódott. Míg az első tematikus egység az integrációs folyamat történeti szempontú feldolgozásának kérdéseit és annak jogtudományi relevanciáját tárgyalta, addig a második blokk az európai alkotmányozási folyamat legkritikusabb pontjait vette szemügyre. A tudományos eszmecserét lezáró harmadik problémakör a múlt feldolgozásának égető kérdéseit érintette. Az egyes blokkokban lezajlott előadásokhoz kommentár kapcsolódott, illetve a szervezők – a szűk időkeret miatt ugyan sajnos csak korlátozott mértékben – a referátumokat követően tudományos eszmecserére is lehetőséget biztosítottak. Az interdiszciplinaritás igénye a referensek túlnyomó többségét képező jogászokon túl az egyéb társadalomtudományokat (szociológiát, politológiát, közgazdaságtudományt) képviselő előadók és résztvevők bevonásában, illetve a feldolgozott témakörök jellegében mutatkoztak meg.

A konferenciát megnyitó, első tematikus blokk az integrációtörténeti kutatások szükségességével és buktatóival foglalkozott. Nem kis meglepetésre Wilfried Loth történelemprofesszor az AEI tagja, a Journal of European Integration History alapítója és társszerkesztője, az integrációtörténeti kutatások egyik legkiemelkedőbb alakja sem előadóként, sem résztvevőként nem volt jelen a konferencián. Az előadók sorában megjelent viszont Konrad H. Jarausch, a Duke Center for European Studies valamint a potsdami Zentrum für Zeithistorische Forschungen igazgatóhelyettese, aki „*Ütköző emlékezetek. Nemzeti meghatározottság, közeledési kísérletek és európai történelemfelfogások*” című beszámolójában a közös európai történelmi perspektíva problémáit vázolta fel. Rámutatott arra az ellentmondásra, hogy bár az európai integráció éppen a kontinenszt megosztó történelmi ellenségeskedésekre adott válaszként indult útjára, Európa súlyos történelmi hagyatékára nézve csupán egy keveset mondó frázis: „a fájdalmas tapasztalatokat követően újraegyesült Európa” került az Alkotmány szerződés preambulumba. Véleménye szerint ez a leegyszerűsített, a naiv evolúciós történelemszemléletre épülő világkép, valamint a mindenkorai politika ódzkodása a történelmi bűnökkel és sérelmekkel való szembenézésre lehetetlenné teszi a történelem közös feldolgozását és állandósítja az európai népeket elválasztó ősi ellenségeskedéseket, megerhelvén a közös jövőért való együttműködést. A probléma gyökere JARAUSCH szerint a történelemszemlélet nemzeti meghatározottságában áll. A mindenkorai nemzeti politika saját legitimitásának alátámasztása, illetve a nemzeti identitás, a nemzeti politika közösség megalapozása céljából történelmi mítoszokat teremt, a hőstettek és mártírokság, a dicső múlt és közös szenvedés *szelektív* történetét írja meg, mindeközben pedig jótékonyan megfeledkezik a múltban elkövetett bűnökről, a nemzet történelmi felelősségéről. A történelmi ellentétek leküzdésének kulcsa ezért a történelem közös, nemzeti és európai feldolgozásában áll. Ennek előfeltétele egyfelől a történelmet érintő tudományos kutatás és politikai diskurzus nemzeti határokon való felülemelkedése, másfelől a naiv haladáselméletre alapozott, és önnön fölényébe vetett európai világszemlélet feladása. A nemzeti történelmi narratívák közelítése, a

történelmi bűnök és sérelmek közös reflektálása ezáltal egy előremutató, önkritikus, európai történelmi perspektíva megalapozásához vezethet.

Az európai alkotmányozási folyamat kihívásaira épülő második tematikus blokkot Johannes Pollak, a Bécsi Egyetem professzorának referátuma nyitotta meg. Előadása sokat sejtető címe ellenére („*Lehetséges-e egy európai identitás? Avagy: miért szeressük a hagymát?*”) nem gazdagította új szempontokkal az európai identitás problematikáját, helyett sokkal inkább az identitás fogalmának interdiszciplináris megközelítését helyezte előtérbe. Kiindulópontja a fogalom *diffúzitása*, amelyhez használatának példátlan konjunktúráján túl annak különböző szaktudományokban (szociálpszichológia, pszichológia, filozófia és a nemzetközi kapcsolatok elmélete) való eltérő értelmű alkalmazása is hozzájárul. Egy európai identitás iránti igény és annak realitása elemzésének első lépése tehát a következők tisztázása kell, hogy legyen: mit is takar ez a fogalom, mit kívánunk létrehozni? Pollak szerint a kollektív identitás társadalmi diskurzív folyamatok terméke, mely normatív tartalmú, ám állandó változásnak van kitéve, s melynek feltétele az intézményesülés, a külvilágban érzékelhető cselekvések általi rögzítés és szocializáció. A kollektív identitás napjaink legmeghatározóbb formája a nemzeti hovatartozás, melyet demokratikus rendszerekben a politikai nyilvánosság keretei között biztosított részvételi lehetőségek határoznak meg és töltenek meg tartalommal. A kollektív identitások sokfélesége és rétegzettsége okán az európai identitás elsősorban politikai identitásként gondolható el. Szembetűnő ellentét feszül azonban az európai identitás iránti szerződésesen rögzített igény (EUSZ preambuluma, EUSZ 2., illetve 27a cikke) és a politikai realitások között: a szerződések urai akaratanak hiányában nem került kialakításra egy olyan európai politikai nyilvánosság, ahol az uniós polgárok hatékony részvételi lehetőségek birtokában együtt formálhatnák európai közösségüket és közös identitásukat. Egy erőteljesebb, sűrűbb európai identitás megteremtése és rögzítése tehát elsősorban tagállami politikai akarati és döntési kérdése, ennek hiányában Pollak szavaival élve csupán egy ‘light’ európai identitásra tehetünk szert.

Az Európai Alkotmányszerződés francia és holland referendumokon való elutasítása kapcsán az államok alkotmányos krízisét, valamint a nemzetközi szervezetek demokrácia-deficitjét tárgyalta Hauke Brunkhorst, a Flensburgi Egyetem Szociológiai Intézetének professzora „*Transznacionális osztályhatalom és egalitárius alkotmányozás között*” című referátumában. „A demokrácia a kontinens gazdasági fejlődésének parasztáldozata.” Egy poszt-demokratikus korban élünk, ahol az állam a globalizációs kihívások nyomására egyre kevésbé tud eleget tenni alkotmányos feladatának, az egyenlőtlenség felszámolásának. A válasz az egyre kiterjedtebb nemzetközi együttműködés és ezek intézményesítése, az állami demokratikus rendből kiszakított területek nemzetközi ellenőrzési és szabályozási hatáskör alá vonása, még hozzá anélkül, hogy nemzetközi szint irányába történő hatáskör-eltolódás demokratikus intézményi struktúrák kiépítését vonná maga után. A nemzetközi szinten végbemenő döntéshozatali folyamatok formális legitimációs eljárássá silányulnak, mellőzve a deliberáció, a nyilvános megfontolás demokratikus elemét: az input legitimációról a hangsúly az output legitimációra, a politikáról a szabályozásra tevődik át. Az egyre sűrűsödő, többszintű emberi jogi garanciarendszerek ellenére a nemzetközi szervezetek, szervek demokratikus úton nem legitimált, potenciálisan alapjogokat sértő döntéseivel

szemben gyakran hiányzik a jogorvoslathoz, a tisztességes eljáráshoz való jog. Az államok „alkotmányos, demokratikus veszteségeit” nem követi a nemzetközi rendszerek alkotmányos rendszerré, demokratikus rendszerré való szelídítése, és ez éppen megfelel az államok politikai elitjeinek, akiknek osztályérdeke a nemzetközi szintre átmentett hatáskörök demokratikus alábástyázásának elodázása, a korlátoktól mentes transznacionális hatalomgyakorlásban való részvétel. Ez az, amit a francia és holland választópolgárok felismertek. Európa alkotmányos krízise nem az elveszített referendummal, hanem sokkal előbb kezdődött és mindaddig eltart, amíg a tagállami demokrácia veszteségeit európai szinten nem kompenzálják.

„*A politikai és a szociális dimenzió összekapcsolásának hiánya Európában – történeti szemszögből*” című érdekesítő előadásában Bo Stråth, a híres firenzei European University Institute (EUI) professzora egészen az európai nemzetállamok létrehozásáig nyúlt vissza a gazdasági folyamatok, szociális kérdések és a mindenkori politika háromszögének elemzésében. A tizenkilencedik században kivívott nemzetállamok keretei között a „nemzetek harcának” első világháborút megelőző víziójában a gazdasági és szociális kérdések nemzeti színezetet kaptak, ami egyfelől a gazdasági élet nemzeti határok közé szorításával együtt járó protekcionista gazdaságpolitikát, másfelől a szociális kérdéseknek a nemzeti identitás egalitárius retorikájával való felülírását vonta maga után. A két világháború között az örök béke zálogául létrehozott nemzetközi politikai intézmények erőtlensége a transznacionális gazdasági hatalom megszilárdulásával párosult. A szabadjára engedett, a nemzeti határokon átnyúló, ellenőrizhetetlen és irányíthatatlan gazdasági erők bukása, a harmincas évek gazdasági válsága példátlan szociális válságot vont maga után. A politikai válasz ismét a gazdaság állami felügyelet alá vonása és a szociális kérdések állami felelősséggé tétele volt, országonként különböző megoldással: az olasz fasizmus, a német nemzetiszocializmus, az amerikai New Deal valójában ugyanazon gazdaságpolitikai és szociálpolitikai problémára adott eltérő reakció volt. A második világháború vége egyben gazdaságpolitikai fordulatot is hozott. A békét garantáló összefonódás politikai terve által felélesztett smith-i liberális gazdaságelmélet jegyében újtárra indított, intézményesített gazdasági integrációtól mesterségesen szétválasztott, a tagállamok hatáskörében felejtett szociális rendszerek konvergenciájának hiánya eleve magában hordozta a krízis fenyegetését. STRÅTH szerint a válság kirobbanásához az utolsó lökést a szociálpolitikailag át nem gondolt és meg nem oldott keleti bővítés adta. Olvasatában az Európa által elhanyagolt szociális kérdés vezetett azokhoz a politikai feszültségekhez, melyek az Alkotmányserződés elutasítása óta kontinensünkön dúlnak.

Christian Joerges professzor, szintén az EUI oktatója, „*Unitas in Pluralitate mint alkotmányos feladat: védőbeszéd a horizontális alkotmányosság ügyében*” címmel az európai alkotmányos rendszer alapjait vette számba, melynek véleménye szerint a következő premisszákon kell nyugodnia. Egyfelől az európai nemzetek történelmi emlékképei demisszációnak, illetve ezzel összefüggésben a szociális kérdések, mint nemzetspecifikus történelmi tapasztalatok és félelmek eredői eltérő megközelítésnek tiszteletben tartásán, másfelől azonban egy európai politikai identitáson, mely a kulturális identitások sokféleségének megőrzése mellett egy közös, nemzethatárokon átvívelő politikai rendszerben egyesíti az uniós polgárokat. Az egység a sokféleségben

alkotmányos feladata egy horizontális alkotmányos rendszerben valósítható meg. Eszerint a történelmileg és kulturálisan kódolt sokféleség megőrzésének, valamint az egységes politikai közösség formálódásának együttes célja egy *deliberatív szupranacionális* keretében érhető el, mely az egységet szolgáló közös alkotmányos elvek rögzítésén túl a kölcsönös tolerancián, elismerésen és kritikán alapul. Az európai alkotmányos rendszer *nem helyettesíti* a nemzeti alkotmányokat, sokkal inkább arra hivatott, hogy kollíziós logikája, a hatáskörök megfelelő elosztása és a kölcsönös elismerés kapcsolódva útján az összetett igazgatási rendszer hatékony működését biztosítsa. Mindazonáltal az európai alkotmányos rendszer *nem is hagyja érintetlenül* a nemzeti alkotmányos rendszereket, hiszen azok is folyamatos adaptációs nyomás alatt állnak a szupranacionális rendszer újabb és újabb kihívásai, változásai és elvárásai okán. Joerges szerint az európai jog nem hierarchikus alkotmányos rendszert, hanem egy olyan elsősorban eljárási tartalmú, „újfajta kollíziós jogi” rendszert alkot, melynek legitimitása egyfelől az érintett nemzeti alkotmányos rendszerekből, másfelől magából a közös döntések meghozatalának eljárászerűségéből táplálkozik.

Stefan Oeter, a Hamburgi Egyetem professzora „*Az európai föderalizmus-vita: uniós alkotmány a szövetségi államon és államszövetségen túl?*” című előadásának középpontjában az európai integrációt végigkísérő föderalizmus-vita kritikája áll. Véleménye szerint az Unió természetéről valamint az integráció további folyamatáról szóló diskurzust nagymértékben megbénítja egyes európai nemzetek föderalizmussal szemben táplált, berögzült ellenszenvé. Oeter e „föderalizmus-averziót” elsősorban két történeti tapasztalatra vezeti vissza. Egyfelől arra az angol–francia eszmétörténeti hagyományra, amely a föderalizmust a központosítás eszközének tekinti, s amely akut veszélyt jelent az állam egységére és a nemzeti önrendelkezésre. Eszerint a föderális jellegű integráció egy olyan egyirányú folyamat, melynek során az európai nemzetállamok az Unió nyomása alatt fellazulnak, míg a közhatalom súlypontja Brüsszelbe tevődik át. A föderalizmus-averzió másik történeti oka a német egység- és hatalmi törekvésekben, valamint az azokat végigkísérő eszmékben (Abendlands-Ideologie, Großraum stb.) rejlik. Így éppen a német tudományos közösség és politika föderalizmus iránti lelkesedése szítja a többi tagállam gyanakvását és merev ellenállását a föderális Európával szemben. Valójában azonban az Európai Unió letagadhatatlan föderalisztikus természetű jelenség, *sui generis* jellege pedig éppen abban áll, hogy bár az államszövetségen túlmutató föderális vonásokat mutat fel, még nem érte el a szövetségi állam integrációs szintjét. Az európai integráció további menete még határozatlan. Ahhoz, hogy az integráció jövőbeli irányairól előremutató tudományos és politikai vita folyhasson, elengedhetetlen, hogy megfelelő intellektuális elfogulatlansággal közelítsünk a föderalizmushoz, mint a további integráció lehetséges alternatívájához.

A múlttal való szembenézést érintő, konferenciázáró előadásorozatot Jan-Werner Müller, a Princeton Egyetem professzora nyitotta meg „*Thomas Mann rémálma? Egy európai emlékezés-politikában rejlő lehetőségek és ellentmondások*” című gondolatébresztő beszámolójával. Mint minden politikai rendszer, az Európai Unió is egy közösség, ez esetben az európai államok közösségének emlékképére és a jövőre irányuló reményeinek legitimáló erejére épül: az európai integráció projektjét közvetlenül a második világháború borzalmai, illetve az örök béke iránti igény hívta életre.

A hidegháború véget értével, a vasfüggöny és a közös ellenség összeomlásával Európa ismét a holocaustot tette meg az emberi gonoszság és pusztulás legfőbb rémképévé. Az, hogy Európa képes a közös emlékezésre, a múltbéli eseményeket érintő konszenzusra, nagyon is előremutató jelenség. Ugyanakkor a történelem közös berögződései számos veszélyt is magukban rejthetnek. Így például a holocaust emlékének súlya közömbössé teheti a politikai közösséget a jelen bűneivel szemben, melyek talán arányaiban nem, de minőségükben megközelíthetik a második világháború tragédiáját. Másfelől a történelmi konszenzus azzal a következménnyel is járhat, hogy bizonyos politikai célok elérése érdekében a közös emlékképekre történő politikai utalások, hivatkozások legitimálják, és egyben helyettesítik a politikai érvelés és alátámasztás szükségességét konkrét esetekben. Harmadszor pedig a történelem jogi úton történő feldolgozása kiszakíthatja a történelemmel való fájó szembesülést a politika szférájából, csupán látszólagos megbékélést eredményezve. Következésképpen Európa emlékezéspolitikájának nem egyszerűen a nemzethatárok mentén szétőredezett, sokszor ellentétes történelemfelfogásokat kell kibékítenie egymással, hanem egyben egy közös egyetértésen alapuló, de dinamikus, kritikus történelemszemléletet kell kialakítania.

A Münchener Szabadegyetem professzora, Hubert Rottleuthner „*A múlt feldolgozása jogi eszközökkel?*” című referátumának központi problémája a történelmi bűnök megtorlásának, valamint a történelmi sérelmek reparációjának jogi módozatai illetve azok hatékonysága. Nézete szerint a múlt jogi feldolgozásának elsődleges eszközét a büntetőjogban szokás keresni. A nemzeti, illetve nemzetközi büntető joghatóságon túlmenően különösen problematikusnak bizonyulhat azonban a büntetési cél meghatározása (megtorlás, általános vagy speciális prevenció, elégtétel, az elmúlt rendszertől való elhatárolódás stb.), a visszaható hatály valamint az elévülési szabályok kérdése, konkrét esetben pedig akár bizonyítási eljárás lefolytatása. A jog mindazonáltal egyéb eszközöket is biztosít a múlttal való szembenézésre: így például a munkajog területén a speciális felmondási lehetőségeket, a társadalombiztosítási jog tekintetében a különleges szociális juttatásokat, a polgári jog területén a kártérítést, az alapjogok körében a választójog megvonását stb. Lehetőség van továbbá deregulációra (a faji törvények hatályon kívül helyezése), illetve speciális jogszabályok megalkotására konkrét múltbéli, illetve lehetséges jövőbeli eseményre tekintettel (történelmi esemény törvényben való elítélése, gyűlöletbeszéd inkriminálása). A múltbéli események feldolgozása tekintetében a jog egyszerre szolgál eszközként és a kollektív tanulási folyamatok indikátoraként: Rottleuthner rámutat arra, hogy éppen az európai történelem bűnei és sérelmei hatására került sor többek között a jogállamiság, az emberi jogok és a szociális állam jogi imperatívuszaként való rögzítésére. Úgy tűnik, tudunk, tudunk a történelemből tanulni – ez az a közös, európai tudás, amelynek az Európai Alkotmányszerződésben is tükröződnie kell.

A történelem mindig aktuális marad. Megmondja honnan jöttünk, kik voltunk, kiké lettünk és a kezünkbe teszi le a jövőnk megválasztásának lehetőségét. A konferencia második napjának helyszíne igen jól tükrözte a politikai rendszerek mulandóságának és a történelem jelenvalóságának dialektikáját. A kelet-berlini Unter den Linden végén elhelyezkedő Schlossplatzon, a Népi Demokratikus Köztársaság volt államtanácsi épületében ma a Hertie School of Governance működik. A szépen felújított épület legmeghatározóbb eleme a több emeleten végigfutó, monumentális üvegfestmény, mely a

szocializmus vívmányainak állít emléket, s melyet az épület felújítása során előrelátóan, gondosan megőriztek. A festmény legalján a következő szöveg található: „*És hogy mi akkor még élünk-e – a programunk élni fog. A felszabadított emberiségen uralkodik majd.*” Intés a jelennek: a múltat ismernünk kell, hogy bűneit ne ismételjük meg a jövőben.

– KÖNYVISMERTETÉSEK –

## A kártevés okozatosságának nehéz kérdései

*Szalma József monográfiája az okozati összefüggésről*

Az okozati összefüggés egyike a kártérítési jog – ha nem a polgári jog – legtöbbet vitatott kérdéseinek. Ennek ellenére lényegében ma sem mondhatunk mást, mint Kauser Lipót 1939-ben: „A kártevés okozatossága problematikájának külföldi irodalma, különös-képpen a német: szinte ijesztően nagy. Ezzel szemben a mi e tárggyal foglalkozó irodalmunk: meglepően kicsi.”<sup>1</sup> A Polgári Törvénykönyv egyik kommentárja például az okozati összefüggéssel való részletes foglalkozás mellőzését a következőképpen indokolja: „Érdekes, hogy a polgári jogban gyakorlatilag az okozatosság megítélése viszonylag kevés problémát jelent.”<sup>2</sup> Az elméleti tisztázatlanság viszont oda vezet, hogy végeredményben ma nem lehet megállapítani, a bírói gyakorlat mit ért okozati összefüggés alatt.<sup>3</sup> Ezért is lehet különösen indokolt az ok-okozati összefüggéssel, mint a kártérítési felelősség egyik előfeltételével részletesebben foglalkozni. Az okozati összefüggésről azonban nehéz jó könyvet írni: egyrészt az irodalom áttekinthetetlen mérete keseríti meg a szerző munkáját, másrészt, mint ahogy azt Eörsi Gyula oly találóan megállapítja: az okozati összefüggés a kártérítési jogban mindenhol jelen van, ám sehol sem önállóan.<sup>4</sup> Ez utóbbi probléma mind egy ilyen mű szerkezeti tagolását, mind terjedelmének ésszerű keretek közt tartását szinte lehetetlenné teszi. Szalma József monográfiájában<sup>5</sup> arra a nem könnyű feladatra vállalkozott, hogy az okozatosságot – annak elméletét és gyakorlatát egyaránt – jogösszehasonlító módszerrel mutassa be. Mivel Magyarországon a teljesség igényével íródott könyv a témában legutóbb majd 70 évvel ezelőtt született Kauser tollából, és az ezt követő irodalom sem fordított különösebb figyelmet a

<sup>1</sup> KAUSER LIPÓT: *A kártevés okozatosságáról*. Budapest: Magyar Jogász Egylet, 1939.

<sup>2</sup> KEMENES BÉLA – BESENYEI LAJOS: A kártérítés általános szabályai. in GELLÉRT GYÖRGY (szerk.): *A Polgári törvénykönyv magyarázata*, Budapest: KJK-Kerszöv, 2001<sup>4</sup>, 1113.

<sup>3</sup> HARMATHY ATTILA: A kártérítés általános szabályai. in PETRIK FERENC (szerk.): *Polgári jog – Kommentár a gyakorlat számára*. Budapest: HVG Orac, 2004<sup>2</sup>, 571.

<sup>4</sup> EÖRSI GYULA: *A jogi felelősség alapproblémái, a polgári jogi felelősség*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 447.

<sup>5</sup> SZALMA JÓZSEF: *Okozatosság és polgári jogi felelősség*. Miskolc: Novotni, 2000. Első ismeretése: HERPAI ANNAMÁRIA: Szalma József: Okozatosság és polgári jogi felelősség. *Jogtudományi Közlöny*, 2001. 391–394.

kérdéskörnek, a könyvet ezért túlzás nélkül lehet hiánypótlónak nevezni. Az alábbiakban az okozatossággal kapcsolatos főbb problémákat mutatjuk be Szalma műve alapján.

## I. Az okozati összefüggés fogalma

A mű első és második fejezete is részletesen foglalkozik az okozatosság fogalmával. Hagyományosnak tekinthető az a felfogás, miszerint az okozati összefüggés jogon kívüli fogalom, amelyet a jognak változatlan formában kell befogadnia.<sup>6</sup> Ez a jogon kívüli – sokszor természettudományosnak vagy logikainak nevezett – kauzalitás-fogalom nem más, mint a szükséges és elégséges feltételek tana (*conditio sine qua non*): minden olyan előzmény, amely nélkül az adott következmény (kár) nem következett volna be, annak okának tekintendő.<sup>7</sup> Viszonylag kevés olyan szerző van, aki a filozófia számos egyéb ok-fogalmával számot vetne,<sup>8</sup> és a kártérítési jog számára hasznosítani törekedne ezeket,<sup>9</sup> ezért megemlítésüket csak a teljesség igénye miatt hiányolhatjuk Szalma munkájából. Bár kétségtelenül igaz Zweigert és Kötz figyelmeztetése, hogy a jogösszehasonlító vizsgálódás során a kutató tanúsítson önmérsékletet az összehasonlítható jogrendszerek kiválasztásakor,<sup>10</sup> mégis számottevően színesítette volna a képet annak a – például a *common law*-ra<sup>11</sup> vagy a spanyol jogra<sup>12</sup> jellemző – megközelítésnek a bemutatása, amely az okság hétköznapi fogalmát tekinti irányadónak. A köznap szóhasználatban egy esemény okának azt a feltételt szokás tekinteni, amely a többi közül valamilyen okból (rendkívülisége, szokatlansága folytán) kitűnik, vagyis amely a hétköznapi felfogás szerint az eredményre ésszerű magyarázatként szolgál. Különösen azért lehet jelentősége ennek az ok-fogalomnak, mert „az élet rendes felfogása” és „a rendes élettapasztalat” tekintélyes hazai szerzők okozatossági elméleteiben is jelentős szerepet játszik,<sup>13</sup> másrészt mivel az okozati összefüggést

<sup>6</sup> A magyar irodalomban MARTON GÉZA: *A polgári jogi felelősség*. Budapest: Triorg (én.). 122., valamint VÉKÁS LAJOS: Előreláthatósági klauzula szerződésszegésből eredő igényekből. *Magyar Jog*, 2002/9. 514. képviseli ezt a felfogást. Szerzőnk sok helyen egyetérteni látszik Martonnal (26. és 35.), ám a mű összegzésében az okozatosság jogi minősítése mellett kötelezi el magát (188.).

<sup>7</sup> Ennek megállapítására az ún. gondolati elhagyásos módszer (Wegdenkmethode, but for test) szolgál.

<sup>8</sup> Maga KAUSER (i. m. 35–67.) is hosszasan foglalkozik a filozófia berkeiben folyt vitákkal, ám termékenynek aligha minősíthetők ezek az elméleti tépelődések. A kauzalitás különböző filozófiai felfogásaira lásd különösen HORANSZKI FERENC: *Modern metafizika*, Budapest: Osiris, 2001. 85–121.

<sup>9</sup> PL. MARTIN BINNS: *Inus-Bedingung und strafrechtlicher Kausalbegriff*. J. L. Mackies *Kausalanalyse und ihre Übertragung auf das Strafrecht*. Baden-Baden: Nomos, 2001., BERTRAM SCHULIN: *Der natürliche – vorrechtliche – Kausalitätsbegriff im zivilen Schadenersatzrecht*. Berlin: Schweizer, 1976.

<sup>10</sup> KONRAD ZWIEGERT – HEIN KÖTZ: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*. Tübingen: Mohr, 1996<sup>3</sup>. 40.

<sup>11</sup> H. L. A. HART – A. M. HONORÉ: *Causation in the Law*. Oxford: Clarendon, 1967. 8.

<sup>12</sup> CHRISTIAN VON BAR: *Gemeineuropäisches Deliktsrecht. Zweiter Band*. München: C. H. Beck, 1999. 435.

<sup>13</sup> PL. BENEDEK FERENC: *Római magánjog (Dologi és kötelmi jog)*. Pécs, 1995<sup>2</sup>, 127.: „Jogi szempontból csak a *releváns* okozati összefüggést lehet a károkozónak beszámítani, vagyis azt, melynél az általános élettapasztalat szerint a kár bekövetkezte egy adott kár-okkal elegendő módon meg van magyarázva.” SZLADITS KÁROLY: *A magyar magánjog vázlatja*. Budapest: Grill, 1933. 68.: „A bírónak a rendes élettapasztalat szerint kell eldöntenie azt, hogy valamely tényt okozatosnak tekint-e vagy sem.”

legtöbbször az „okoz” szó használata nélkül fejezzük ki, ezért bírósági ítéletekben is megjelenhet észrevétlenül. Végül megemlíthető a nézetünk szerint leginkább helytálló magyarázat, amely az okozati összefüggést funkcionálisan határozza meg. Eszerint a ‘conditio sine qua non’ nem filozófiai igazsága miatt helyes ok-fogalom, hanem azért, mert a kártérítés célja, funkciója szempontjából megfelelő: csak az tehető értelmesen felelőssé a kárért, akinek módjában állt volna megakadályozni azt.<sup>14</sup> Szalma találó megfogalmazása szerint az okozati összefüggés „szinte rámutat” a felelős személyre. Megjegyzendő ezzel kapcsolatban, hogy „[nem] tudománytalan jelenség az, hogy a funkcionális (rendeltetésszerű) okozatosság kutatási eredményei egymástól eltérőek, hiszen a maga nemében alkalmazott módszer a partikuláris, »funkcionális« igazságtól nem tér el, ha interszjektív és logikailag ellenőrizhető.”

## II. Az okozatosság elméletek és a kártérítési felelősség határai

A ‘conditio sine qua non’-nal azonosított okozatosság közismerten ‘túl tág’, mivel teljességgel előreláthatatlan, atipikus károk is a felelősség körébe von. Tankönyvi példa szerint a gyilkos anyja is „okozta” az áldozat hozzátartozóinak kárát, mert ha nem szüli meg fiát, ezek a károk sem következnek be. Szalma is helyesen utal arra, hogy ezért valamiféle jogi értékelésre (pontosításra) feltétlenül szükség van. A mű több helyen, változó terjedelemben és változatos elnevezésekkel tárgyalja az elmélet különböző válaszait a praktikus common law által egyszerűen „túl távoli károk”-nak (too remote damages) nevezett kérdéskörre. Az okkiválasztó elméleteket hagyományosan két csoportra szokás osztani.<sup>15</sup> Az individualizáló elméletek egy adott kárnak azt az előfeltételét tekintik oknak, amely a konkrét esetben valamiképpen kitűnik a többi közül: a döntő, elhatározó, a dolgok rendes folyását megváltoztató feltétel minősülhet oknak. A generalizáló elméletek ezzel szemben „az általános tapasztalatból indulnak ki és azt vizsgálják, hogy általában minő okoknak minő következményei szoktak lenni.”<sup>16</sup> Legelterjedtebb, és sok helyütt ma is elfogadott<sup>17</sup> ilyen elméletnek az adekvát kauzalitás tana tekinthető, amely klasszikussá vált – ám korántsem vitathatatlan – megfogalmazását Ludwig von Traegernek köszönheti: Az okozati összefüggés akkor adekvát, „ha a károkozó körülmény a bekövetkezett eredményfajta objektív lehetőségét általánosságban nem csekély mértékben növeli.”<sup>18</sup> Számos eltérő szövegezés is ismeretes, ám ezeket Szalma – valószínűleg terjedelmi okokból – nem ismerteti. A magyar elméleteket is számba veszi a mű, azonban teljesebbé tehetné volna képet Kauser Lipót, Dezső Gyula, Meszlény Artur, Försi Gyula vagy a

<sup>14</sup> FRANZ BYDLINSKI: *Probleme der Schadensverursachung nach deutschem und österreichischem Recht*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1964. 10., valamint THEO MAYER-MALY: *Zivilistische Kausalitätstheorie in Bewegung*, *Juristische Blätter* 87 (1965). 442.

<sup>15</sup> E két fő irányzatot részletesen ismerteti HART – HONORÉ i. m. 386–441.

<sup>16</sup> NIZSALOVSKY ENDRE: *Kötelmi jog I. Általános tanok*. Budapest: Mefész Jogász Kör, 1949. 243.

<sup>17</sup> Elsősorban Németországban, Ausztriában és Portugáliában, ld. BAR i. m. 439., VÉKÁS i. m. 515. a magyar bírói gyakorlattal kapcsolatban állapítja meg, hogy „a mérsékelt módszerűl ma is – természetesen nem kimondva – az adekvát kauzalitás elve szolgálhat alapul.”

<sup>18</sup> LUDWIG VON TRAEGER: *Der Kausalbegriff im Straf- und Zivilrecht*. Marburg: Elwert, 1904. 159.

legújabb irodalomból Petrik Ferenc felfogásának ismertetése. Általánosságban kritizálja Szalma az okkiválasztó elméleteket, mivel „vitathatatlan hozzájárulásuk ellenére nehézségekbe ütköztek, mert gyakorlati alkalmazásuk során az »általánosság hézagainál fogva« nem tudták »lefedni« a sajátos egyedi esetek összes felmerülő problémáit.”. Ez annak ellenére igaz lehet, hogy ezt a kritikát Szalma definíciója („az ok csak az az esemény, amelynek az okozat megfelel”) sem kerülheti el.

Az okozatossági elméletekkel – különösen a funkcionális jogösszehasonlítás elvére figyelemmel<sup>19</sup> – összefüggésbe hozható számos más dogmatikai eleme a kártérítési jognak. Mindazok a módszerek összehasonlíthatónak tűnnek, amelyek azonos célt: a kártérítés mértékének ésszerű keretek közt tartását szolgálják.<sup>20</sup> Ennek megfelelően a mű több helyen is tárgyal az okkiválasztó elméletektől elérő felelősségekorrólátózási módokat: a vétkesség, a normacél-elmélet, vagy éppen az objektív eredménybeszámítás tana tartozhat ide. Különleges figyelmet érdemelne e körben az előreláthatóság fogalma, amelyet már a második világháború előtti magyar magánjog is ismert, és amely a jelen kori polgári jogi kodifikáció során is kiemelkedő szerephez jutott.<sup>21</sup> Felmerült ugyanis az igény, hogy a felelősség mérséklését a mainál kiszámíthatóbb alapokra kell helyezni.<sup>22</sup> Megválaszolásra vár tehát az a kérdés, hogy megfelelő-e – különösen a deliktuális felelősség körében – a kártérítés mértékét egyetlen külsődleges szabály alkalmazásával szabni? Tekintélyes szerzők kételkednek ebben és a problémát törvényi rendelkezés helyett a bíró mérlegelésére bíznák,<sup>23</sup> sőt olyan felfogás is ismeretes, amely a dogmatikai elemek (jogellenesség, felróhatóság, kár, okozati összefüggés) közötti merev elválasztás lehetőségét általában tagadja, és a jogi értékelő mozzanatot helyezi a középpontba.<sup>24</sup> A későbbi „okozatossági” kutatásoknak tehát a jogösszehasonlítás eredményeit felvonultatva arra kell koncentrálnia, hogy melyik korlátozási mód a legésszerűbb, és a törvény eltérő értelmezési lehetőségei közül a bírónak milyen jogpolitikai ismérvek alapján kell döntését meghoznia.<sup>25</sup>

<sup>19</sup> A funkcionális jogösszehasonlítás abból indul ki, hogy a jog bizonyos funkciókat eltérő fogalmi-jogtechnikai megoldásokkal, mégis alapvetően hasonlóan lát el; a jogösszehasonlító vizsgálódás középpontjában pedig a funkciónak (esetünkben a kártérítés korlátozásának) kell állnia, nem pedig a dogmatika „felszínének” (tehát az okozati összefüggés fogalmának). ZWEIGERT – KÖTZ i. m. 33–45.

<sup>20</sup> E módszerek felsorolását lásd pl. REINHARD ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*. Cape Town: Juta, 1990. 989–990., a magyar irodalomból pedig HARMATHY ATTILA: *Felelősség a közreműködőért*. Budapest: KJK, 1974. 243–251.

<sup>21</sup> *Az új Polgári törvénykönyv koncepciója és tematikája*. Magyar Közlöny különszám, 2003. 120. az előreláthatósági korlátot az elmaradt haszonként jelentkező károk körében tervezői bevezetni.

<sup>22</sup> VÉKÁS i. m. 515.

<sup>23</sup> MARTON i. m. 164–165. az előreláthatósági klauzulát keményen kritizálja, és a bíró szabad mérlegelését hangsúlyozza a kártérítés ésszerű mértékének meghatározásakor (uo. 298–300.).

<sup>24</sup> BAR i. m. 466. Érdekesség, hogy EÖRSI i. m. 466–467. is úgy véli, határesetekben nem tárgyalható elkülönítve kötelezettségzegés, felróhatóság és kár, azonban szerinte „[a] határesetekből sohasem lehet rendszeralkotó következtetéseket levonni.”

<sup>25</sup> Ezekre a jogpolitikai szempontokra ld. mindenekelőtt BAR i. m. 472–504. (Zurechnungskriterien der Kausalität). Sajnos, ilyen részletességgel a magyar szakirodalom még nem foglalkozott a témával.

### III. Az okozati összefüggés bírói gyakorlata

A könyv egyik legnagyobb érdeme talán az, hogy kísérletet tesz az okozati összefüggés bírói gyakorlatának teljes körű feldolgozására és értékelésére. Nincs könnyű helyzetben, aki erre vállalkozik, mert – Harmathy időtálló megállapítása szerint – bár „a kártérítés korlátozását el lehet érni az okozatosság vonalán is, de az ítélkezési gyakorlatban megfigyelhető, hogy az okozatosság kérdésével elkülönítetten, önálló szereppel nagyon keveset foglalkoznak.”<sup>26</sup> Ezért nem kifogásolhatjuk, hogy nem sikerül olyan bírósági ítéletet „felmutatni”, amely valamely kauzalizációelméletre hivatkozva az okok közül válogatott volna. Nehezebben védhető ezzel szemben olyan esetek ismertetése, amelyek – bár bizonyos kártérítési jogi kérdések szempontjából igen érdekesek – okozatossági problémákat nem vetnek fel (egy esetben Szalma is megjegyzi, hogy „nehéz lenne az ügyet doktrinális, továbbá jogi okozatossági szempontból elemezni”). Azon kevés esetek közül, amelyekben a bíróság túllépett a feltételek egyenértékűségének tanán, kiemelt figyelmet szentel a mű a „fóliás virágkertészeti eset”-ként elhíresült ügynek (BH 1993. 355.). Röviden arról volt szó, hogy az alperes által okozott balesetben megsérült felperes kórházba került, és ezért nem tudta fóliás virágtermesztési tevékenységét folytatni. Miközben a kórházban tartózkodott, egy éjszakai lehülés és a fűtőberendezésnek a károsult önhibájából eredő meghibásodása következtében elfagytak a növényei. A Legfelsőbb Bíróság – az elsőfokú ítélettel ellentétben – tagadta a baleset és a fagykár közti okozati összefüggést, és a kárt a felperes kizárólagos önhibájára vezette vissza. Szalma úgy értékeli az esetet, hogy „a közvetett jogilag releváns okozatosság fennforgásának megítélése szempontjából [...] döntő az a körülmény, hogy amennyiben a baleset nem áll be, a tulajdonos, kissé késve ugyan, de azért a fagykár beállta előtt elháríthatta volna-e a fűtőberendezés hiányosságait. Erre pedig akkor is lett volna mód, miután balesetet szenvedett.” Ez az eset is példa lehet arra a bírói gyakorlatban felfedezhető tendenciára, amely az okozati összefüggést és a felróhatóságot nem választja el élesen, és e két elem együttes vizsgálatok is nagyobb szerepet juttat felróhatóságnak.<sup>27</sup> Szalma konklúziója szerint a magyar praxis az okozatosságot elsősorban tényállási jellegű kérdésként kezeli, amelyet jogi minősítés útján – különösen felelősség-meghatározási funkciója tekintetében – jogi kérdéssé is alakít.

### IV. Egyéb okozatossági kérdések

A mű tárgyalja többek között a mulasztás okozatosságának problémáját, a pszichikai okozás esetkörét, a szakértő károkozó felelősségét valamint az okozatosságról szóló közbenső ítéletet. Talán az okozati összefüggésnek a már említett természetéből – hogy

<sup>26</sup> HARMATHY (1974) i. m. 250., vö. KEMENES – BESENYI i. m. 1140.

<sup>27</sup> HARMATHY (2004) i. m. 571., 576., PETRIK FERENC: *Kártérítési jog. Az élet, testi épség, egészség megőrzésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése*. Budapest: HVG Orac, 2002. 82.

tudniillik a kártérítési jogban mindenhol jelen van – fakad, hogy olyan kérdések elemzésére is sort kerít Szalma, amelyek nem hozhatók közvetlen kapcsolatba a szoros értelemben vett okozatossággal. Ilyenként említhető példának okáért a biztosítási jogi rész, a kontraktuális és deliktuális felelősség elhatárolása, vagy éppen a személyiségi jogokról szóló negyedik fejezet tekintélyes része. Más, tradicionálisan az okozatosság fogalmával kapcsolatban tárgyalt problémának ezzel szemben viszonylag kevés figyelmet szentel a mű: szűk terjedelemben tér ki például a halmozódó okozás egyes olyan speciális kérdéseire, mint az alternatív, a kumulatív, a hipotetikus és a minimális kauzalitás. Ezek részletes tárgyalását már csak azért is hiányolhatja az olvasó, mert ahol érinti őket Szalma, ott rendkívül érdekes gondolatokat vet fel. Számottevő lépést tesz például a hipotetikus okozás (vagyis amikor a károkozó arra hivatkozik, hogy a kár később egyébként is bekövetkezett volna) „gordiuszi csomójának” elvágására: felfogása szerint ugyanis ez egy tekintet alá esik a közös okozással akkor, ha csak közel egyidejű cselekményekből következik be a kár. Az általánosan elfogadott megoldással ellentétes felfogást képvisel viszont többek közös károkozásánál: kármegosztást irányoz elő a magyar szakirodalom és a joggyakorlat által alkalmazott egyetemleges felelősség szabálya helyett.<sup>28</sup> Hasonlóan új gondolat a hazai jogi gondolkodásban a kontraktuális felelősség körében bevezetni javasolt okozatossági vélelem. Mindezek bővebb kifejtése feltétlenül számot tarthatna a magyar civilisztika széles körű érdeklődésére. A monográfia „Az európai deliktuális felelősségi jog okozatosság-elméletéről” szóló – némileg rövidre sikerült – fejezettel zárul, amely kitűnő forrásra (Christian von Bar monumentális jogösszehasonlító munkájára) támaszkodva mutatja be a témát. Csak remélni tudjuk, hogy Szalma művének folytatásaként egyszer megszületik a magyar jognak egy olyan feldolgozása, amely von Bar összehasonlító jogi tablójára a többi európai jogrendszer megoldásai mellé emeli a magyar jog hozzájárulását az okozatosság ott elemzett néhez kérdéseihöz.

Összegzésként elmondható, hogy Szalma József „elmélyedt tanulmányozást igénylő, szép magyar nyelven írt”<sup>29</sup> munkája hiánypótló mű a magyar kártérítési jogi irodalomban, és felétlenül alapul szolgálhat a polgári jogi kodifikációban közvetlenül hasznosítható további kutatások számára.

BORONKAY MIKLÓS

<sup>28</sup> Nem új gondolata a magyar civilisztikának az egyetemleges felelősséggel szembeni fenntartás, ld. pl. KEMENES BÉLA: A többek károkozásának vitás kérdései a Ptk. tervezet tükrében. *Magyar Jog*, 1958/2. 50–55.

<sup>29</sup> BÍRÓ GYÖRGY előszavából (SZALMA i. m. 9.).

JOSEPH H. H. WEILER

*Keresztény Európa*

Szent István Társulat, Budapest, 2006. 176 p., ISBN 963 361 873 8

Joseph Weiler new york-i professzor 2003-ban írt könyve<sup>1</sup> nemrégiben jelent meg magyar nyelven a Pázmány könyvek sorozatban. Karunk szervezésében a professzor 2006 decemberében Magyarországra látogatott, és a Magyar Tudományos Akadémián tartott konferencia keretében – más, tekintélyes előadók társaságában – személyesen is bemutatta könyvének fő téziseit.

Bár az Európai Unió alkotmánytervezete mára elnyerte végleges formáját, és elindult – majd megrekedt – a ratifikációs eljárás, a szöveg körüli tudományos viták korántsem jutottak nyugvópontra. Ezek közül a legnagyobb társadalmi visszhangot kétségtelenül a preambulum körüli nézeteltérések, egész pontosan a kereszténység vagy a (zsidó-)keresztény kulturális örökség (nem) említésének kérdése váltotta ki, és váltja ki még most is. Jól jelzi ezt, hogy például a ratifikációt megelőző parlamenti vitákban számos tagországban (így Németországban) ez az a pont, ahol a legmarkánsabb a különbség a tervezettel kapcsolatos kormányzati és ellenzéki álláspont között (akkor is, ha ez – legalábbis egyelőre – egyetlen államban sem vezetett az alkotmány elvetésére). A szakmai közélet sem tért még napirendre a kérdés fölött, ma is egymást követik az ezzel foglalkozó tanulmányok.

J. H. H. Weiler könyve ezért mit sem veszített aktualitásából, annak ellenére, hogy első megjelenésekor még nyitott volt a könyv apropóját jelentő preambulum-vita. Az amerikai és európai egyetemeken oktató jogászprofesszor szerző hazánkban elsősorban nemzetközi és európai jogi tárgyú publikációi alapján ismert, de szépirodalmi műveket is alkot. Magyar nyelven önálló műve eddig sajnos nem volt olvasható.

Az itt ismertetendő könyv műfaja alcíme alapján ‘felfedezőút’, egészét nézve klasszikus angolszász típusú esszé, elemző és személyes hangú írás egyszerre. Az utazás célja az európaiság és annak rétegei, az európai identitás, normativitás és spiritualitás kutatása, ennek során pedig az útjelző – magától értetődően – a kereszténység. Objektivitás és szubjektivitás különösen érdekes kettőssége jellemzi az egész művet. Tárgyszerűség a témával kapcsolatosan, hiszen a szerzőtől távol áll mindenfajta elfogultság, lévén maga zsidó vallású – aki a mű elején alapelvként állítja, majd következetesen érvényesíti is az előítélet-mentességet – és tárgyszerűség a szigorú jogász logikában, amelyet az elemzések során használ. Személyesség pedig a stílusban, abban, ahogy az író bepillantást enged magánéletébe, a finom ironiában és humorban. Talán éppen ez a kettősség az, amely olyan meggyőzővé teszi a könyvet.

<sup>1</sup> Eredeti cím: *Un' Europa cristiana. Un saggio esplorativo*. Rizzoli: Milano, 2003. Az ismertetés eredetileg a német kiadás alapján íródott (*Ein christliches Europa. Erkundungsgänge*. Fordította: Franz Reimer, Ernst-Wolfgang Böckenförde előszavával. Verlag Anton Pustet: Salzburg–München, 2004.).

Az európai identitásról szóló okfejtését a szerző az európai kultúra keresztény gyökereinek magától értetődő voltával indítja, hiszen annak empirikus jelei a kontinensen tagadhatatlanok. A preambulum-vitában Weiler szerint az a jelenség tükröződik, melyet „keresztény gettó”-nak nevez. A „gettó” külső falait az a téves, ám széles körben érvényesülő feltevés képezi, hogy a közéletben nincs helye vallásos világnézetnek.

A szerző alkotmányjogi érvekkel cáfolja azt a felvetést, hogy a kereszténység vagy Isten említése az Unió alkotmányában egyes tagállamok alkotmányával ellentétes lenne. Európa országaiban Franciaországtól Írorszáig a legterőbb megoldások léteznek arra nézve, hogy a nemzeti alkotmányok említést tesznek-e Istenről, a franciák „a büszke laicitásától” az írek Szentháromságra való hivatkozásáig. Mindezekből az a normatív következtetés vonható le, hogy Európában a vallásszabadságot önmagában egyik megoldás sem sérti. A laicitás, az agnoszticizmus („a vallástól való szabadság”) nem azonos a semlegességgel, a laikus alkotmányszöveg nem semlegesebb a többinél.

Weiler a számára legszimpatikusabb, kiegyensúlyozott, mind a vallásos, mind laikus igényeket kielégítő megoldást az új lengyel alkotmányban találja meg: „[...] mi, a Lengyel Nemzet – a köztársaság minden polgára, azok is, akik Istenben, mint az igazság, az igazságosság, a jó és a szép forrásában hisznek, és azok is, akik nem osztják e hitet, hanem ezeket az értékeket más forrásokból eredeztetik, azonos jogokkal és a köz érdekében azonos kötelezettségekkel [...]”.

Az európai alkotmánytervezet preambuluma Thuküdidész-idézetrel kezdődik, és más módon is az európai történelemből építkeznek. Ennek megfelelően a kereszténységre lehetett volna ideológiamentesen, pusztán történeti alapon is hivatkozni. A szerző alapjogi érvének lényege pedig, hogy Európában ugyanazon alapvető jogokat felvilágosult-humanista és vallásos világnézetre is lehet alapozni. Az európai alkotmány eleve figyelmen kívül hagyja a kettő közül az egyiket, és ez nem felel meg az európai toleráns liberális-pluralista hagyománynak. Weiler saját személyes példájával is tanúsítja, hogy az Európában élő nem keresztény vallású (zsidó, muzulmán) kisebbség számára sem lenne sérelmes a kereszténység említése a preambulumban, hiszen ők is részesei a közös európai kulturális identitásnak. A preambulum-vita háttérben a korunkra jellemző „krisztófóbia” áll, melynek szociológiai, pszichológiai és érzelmi okai is vannak. A „keresztény gettó” belső falait maguk a keresztények építik, amikor – gyakran nem ok nélkül – félnek kinyilvánítani vallásos kötődésüket, többek között magában a preambulum-vitában, de általában a közéletben, vagy éppen a tudomány területén.

Könyve következő részében a szerző az Európai Unió és a kereszténység kapcsolatát elemzi. Az európai integráció történetében a keresztény értékek kulcsszerepet játszottak. A Schuman-nyilatkozatban a külső és a belső béke, a megbocsátás iránti vágy, vagyis a keresztény szeretet és irgalmasság tükröződik, amit az alapítóatyák személyesen is képviseltek.

Az európai integráció céljaival, koncepciójával kapcsolatos gondolkodásban is észlelhető a „kereszténység-deficit”. A szerző II. János Pál pápa *Redemptoris Missio* kezdetű enciklikáját vizsgálja abból a szempontból, hogy melyek azok a keresztény értékek, amelyek Európa jövője szempontjából fontosak lehetnek. Ez az enciklika az egyház missziós küldetéséről szól. A fogyasztói társadalom úgy tekint a vallásra, mint egyfajta „hobby”-ra, a szabadidő eltöltésének módjára. Ezért ma különösen el-lenszenvesnek tekintik, ha az egyház missziós küldetésének eleget téve, téríteni akar.

Intoleranciának, a magánszférába való erőszakos behatolásnak, a más népekre, vallásokra irányuló missziós tevékenységet pedig az európai gyarmatosító törekvések vallásos formájának tartják. Az enciklika mondanivalója azonban mindezzel éppen ellentétes: lényege, hogy az egyház „javaslatot tesz, és semmit nem erőszakol rá senkire.” Az ember szabadsága abban áll, hogy nemet mondhat Istenre, és ezt a szabadságot az egyház tiszteletben tartja. A tolerancia azt jelent, hogy meggyőződésemet nem erőszakolom rá a másokra. Az európai integráció számára pedig éppen ez az, ami követendő: úgy megvalósítani az integrációs célokat, hogy ne sérüljön mások identitása: „Európa javasol, és nem erőszakol rá semmit senkire”.

Weiler megvizsgálja azt a pápai enciklikát, amely „az egyház tanai közül a legközvetlenebb relevanciával” bír az Európai Unió számára, a *Rerum Novarum* századik jubileumán kiadott *Centesimus Annus*-t. A piacról, a gazdaságpolitikáról és az állam szerepéről szóló enciklikának egy Európa szempontjából fontos jellegzetességét emeli ki: a *Centesimus Annus* különleges érzékenységet mutat az emberi méltóság, az emberi létezés anyagiakon túli különböző dimenziói iránt.

Európa „spirituális krízisben” van. Ennek fő oka az Unió politikai struktúráiban, a „demokrácia-deficit”-ben és a piaci szemléletben rejlik. A „fordított regionalizmus”, vagyis az a jelenség, hogy a politikai funkciók mind nagyobb része az Unióhoz kerül, valamint a parlamentáris ellenőrzés hiányosságai együttesen a tagállami kormányok hatalmának erősödéséhez vezet. A polgárok nem érzik, hogy komoly hatással lehetnek az európai döntésekre, egyre nő a politikai passzivitás. Az olyan, egyékesen fellépő csoportok hatalma erősödik, mint pl. a nagyiparé. Az európai döntéshozatal egyre kevésbé áttekinthető. A demokráciadeficit azonban nemcsak az Unió, hanem a tagállamok politikai kultúrájában is felismerhető. Ennek végső oka Weiler szerint az, hogy a fogyasztói mentalitás uralkodóvá válik a politika területén is: a közélet és a szórakoztatás összemosisodik, a kép és az elektronikus kommunikáció uralja a politikai diskurzust, a polgár nem több, mint politikai fogyasztó. A krízisre a szerző az említett enciklikákban talál választ, melyek fenntartják az értelem szerepét, nem vetik el a tudományt, a demokráciát, a piacgazdaságot, elutasítják az utópiákat, ugyanakkor nem redukálják az embert az anyagiakra, hanem teljes méltóságában tekintenek rá. Weiler azzal a reménységgel zárja könyvét, hogy az „emberi modernség” megvalósítható az Európai Unióban, s – talán nem is tudatosan – az elhunyt Szent-átya egyik fontos gondolatával: „Az a fontos, hogy ne féljete.”

A kötet függeléke nyolc tagállam alkotmánya, az unió alapjogi chartája és az alkotmány(tervezet) preambuluma részletei, alkalmat adva a forrásszövegek összehasonlítására.

SCHLOSSER ANNAMÁRIA

JANY JÁNOS

*Klasszikus Iszlám Jog. Egy jogi kultúra természetrajza.*

Gondolat Kiadó: Budapest, 2006. 251 p.

Napjainkban korábban nem tapasztalt figyelem középpontja lett az iszlám világ. Egy-más után jelentkeznek a civilizációk közötti, illetve nyersanyagokért folytatott háborúk veszélyét jósoló elméletek, amelyek szerint a nyugati, jórészt a zsidó-keresztény hagyományokra épülő világrend elsősorban az iszlám világgal kerülhet majd össze-tűzésbe. Ehelyütt nem célunk a jelenkor ilyen irányú vizsgálata, mindenesetre az iszlámmal kapcsolatosan sokszor tapasztalható téves vagy hiányos ismeretek kiegészítéséhez nagy haszonnal forgatható Jany János „Klasszikus iszlám jog” című műve. Miért is?

A szerző jogtörténész, iranista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen folytatott jogi majd iranisztikai tanulmányait követően, immár közel egy évtizede oktat a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi karának Jogtörténeti Tanszékén és a Bölcsészettudományi Kar Ókortörténet Tanszékén. Doktori disszertációját a Szaszanida birodalom magánjogából írta és védte meg. Számos belföldi és külföldi publikáció látott már korábban napvilágot a szerző tollából, de jelen mű, mind témaválasztása, mind terjedelme folytán, eddigi tudományos pályafutásának kiemelkedő alkotása.

„Klasszikus iszlám jog. Egy jogi kultúra természetrajza.” Az alcím segít ugyan az eligazodásban, de a kutatás határait egyértelműen a bevezető gondolatokban találjuk meg. A szerző ugyanis itt említi, hogy „könyvünk kizárólag az iszlám vallási jogrendjével foglalkozik, s nem tér ki a modern iszlám államok saját nemzeti jogrendjének ismertetésére.”

Ezt persze sugallhatja a címben szereplő „klasszikus” jelző, ám a nemzetközi irodalomban gyakran egymástól eltérő korszakfelosztások következtében, ehhez az a szerzői magyarázat tartozik, hogy „a felhasznált források nem terjeszkednek túl a középkor végén.” További szűkítésként pedig a szerző egyértelművé tette, hogy műve „kizárólag a szunnita felfogású jogi iskolák gondolkodását mutatja be.”

A mű szerkezeti felépítésének bemutatására térve, le kell szögeznem, hogy az első látásra egymástól élesen elkülönülő három rész – jogtörténet, jogelmélet és joggyakorlat – szerves egységet képez. A függelék pedig részletesen bemutatja a klasszikus iszlám jogtudomány kiemelkedő alakjait, külön pontban tartalmazza a fontosabb idegen jogi terminusokat és azok magyarázatát, a műben való keresést pedig a gondosan összeállított név- és tárgymutató segíti. A mű könnyebb olvashatóságához nagyon praktikus segítséget jelent továbbá az arab íráskép bevezetőben elhelyezett átírási táblázata, hiszen a műben nagyon sok esetben csak az eredeti terminusok szerepelnek, mivel magyar nyelvi jelentésük inkább körülírható, mint teljes egészében lefordítható.

A terjedelmileg legrövidebb, jogtörténeti rész egyik fő tartalmi kérdése, ami egyébként az ún. vallási jogrendszerek esetében megkerülhetetlen: a jog (sharī'a) fogalmának jelentése a klasszikus iszlám jogban. A szerző a nyugati kultúráktól el-

térő jelentéskülönbség okát abban látja, hogy az iszlám középpontjában nem állami normarendszerek, hanem valláserkölcsei kérdések szerepelnek. Maga a *sharīʿa* kifejezés jelentése is vízforráshoz vezető ösvény vagy Istenhez vezető út. Az iszlám jog kialakulásában Mohamed prófétát követően a kalifáknak és a bírácoknak volt döntő szerepük, mígnem kialakultak az első jogi iskolák Mekkában és Medinában. Az első rész harmadik fejezete az iszlám jog és más jogrendszerek kapcsolatát vizsgálja, és a nemzetközi irodalom párhuzamos álláspontjait is bemutatja. Egyfajta konszenzus tapasztalható abból a szempontból, hogy az iszlám jogot leginkább a kialakulása korában érték idegen jogi hatások, ám a kialakulás korszakát az egyes szerzők már elég eltérően határozzák meg. Az iszlám jog által kifejtett hatások példái között szerepel a zsidó és a keresztény jog is, amelynek lényege elsősorban nyelvi jellegű, iszlám kifejezések átvételét jelenti.

A szintén három fejezetre tagolt második, jogelméleti rész elsőként a jogforrások, azaz a kanonikus és nem kanonikus források vizsgálatára invitálja az Olvasót. A kanonikus források az iszlám joggal csupán az egyetemes jogtörténeti főkollégium során találkozó hallgatók számára is ismerősként csenghetnek (Korán, sunna: próféta szokásai, *iǧmā*: konszenzus és a *qiyās*: analógia). A jogi hermeneutikának szentelt második fejezetben az értelmezés lehetséges színtereit veszi sorra a szerző, kezdve a jogtudósok jogi vélemény készítésének és módosításának szabályaitól, egészen a nyelvtani értelmezés szintjéig, hiszen például a Korán egyértelműnek tűnő szabályának, hogy „a tolvajnak vágjátok le a kezét” érvényesülése is elsősorban attól függ, hogy mennyire elfogadott, ki tekinthető egyáltalán tolvajnak, mettől-meddig terjed a kéz, mint testrész stb.

A második részt a jogélet elméleti és gyakorlati szereplőinek számbavétele zárja, s ehhez a ponthoz már igen szorosan kapcsolódik a mű harmadik, joggyakorlatot bemutató része. E tekintetben élt a szerző leginkább az alkotásból fakadó szabadsággal, hiszen az iszlám jog azon intézményeit gyűjtötte össze, amelyek a kontinentális fel fogás szempontjából is a joghoz tartoznak, s a társadalmi együttélést szabályozó normákban öltenek testet. Csupán ezért maradtak ki a vallási normák, előírások. A vizsgált jogintézmények a következők: házasság, öröklés, vagyoni ügyletek, büntetések és a *siyar*. Ez utóbbi leginkább a háború jogát jelenti, s magában foglalja a *ǧihād*ot, ami a szent háború állandó érvényű köteletségét jelenti. Próféta hagyományon alapul a kis és a nagy *ǧihād* közötti különbségtétel: előbbi az iszlám elterjesztése érdekében tett fegyveres küzdelemre, utóbbi egyfajta spirituális erőfeszítésre, önmagunk legyőzésére utal. Kontinentális jogi alapállásunk a joggyakorlat tekintetében legalább jogág szerinti csoportosítást várna el, de erre azért nem került sor, mivel az iszlám jog nem ismeri a jogág fogalmát. Mindazonáltal az öt fejezetben a szerzőnek meggyőzően sikerült a klasszikus kori iszlám jog legjellegzetesebb vonásait kiragadnia.

Osszességében, a mű felépítésében is nagyon jól követhető, s logikus, hiszen a harmadik rész az első kettő nélkül nehezen lenne megérthető. A szerző hitelességre törekvésének és kutatása elszántságának egyik fő bizonyítéka a jogtudósoknak és jogi iskoláknak a mű teljes egészében, minden egyes kérdésnél történő figyelembe vétele. Ez egyúttal a klasszikus korra jellemző jogi pluralizmust is hűen tükrözi.

A kiváló szakmai színvonalhoz a két neves szakmai lektor, Tüske László arabista és H. Szilágyi István jogantropológus, továbbá Varga Csaba professzor is hozzájárult. Köszönetét fejezi ki továbbá a szerző Egyetemünk több száz fős hallgatóságának is,

akik – akár öntudatlanul is – e mű megszületésének ihletői közé tartoznak, egyszerűen azért, hogy „Az iszlám jog története” című szemináriumot választották.

E mű azonban nem csupán a hallgatók felkészülését segíti elő, s helyezi tudásukat biztosabb alapokra, hanem mindazon elméleti és gyakorló jogászok, illetve a klasszikus iszlám jog iránt érdeklődők számára is hiánypótlást jelent, akik bátran mernek tanulni, hogy megismerhessék a mai iszlám jog és társadalom valós gyökereit, hogy megérthessék a nyugati jogcsaládoktól és kultúrköröktől oly élesen különböző iszlám világ legfontosabb szabályrendszerét, s annak létrejöttét.

A szerzőnek pedig, mind a hallgatók, mind az egyetemi kollegák részéről további sikereket kívánunk az iszlám jog területén folytatott kutatásaihoz, s remélhetőleg bízhatunk abban, hogy a könyv bevezetőjében említett, az iszlám jog XX. századi változásait feldolgozó műben is oroszlánrészt vállal majd.

TAMÁS CSABA GERGELY

– TUDOMÁNY, KULTÚRA, KÖZÉLET –

## **Nemzetközi és összehasonlító környezetjogi nyári egyetem**

2006. július 17. és augusztus 4. között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara volt a helyszíne az UNITAR (United Nations Institute for Training and Research), a REC (Regional Environmental Service) és a svájci FOEN (Federal Office for the Environment) által az idén első ízben megrendezett nemzetközi és összehasonlító környezetjogi nyári egyetemnek. A háromhetes kurzus résztvevői környezetjoggal a gyakorlatban is foglalkozó szakemberek, egyetemi oktatók, kormányzati és nemzetközi szervezeteknél dolgozó jogászok voltak a világ minden tájáról. A 450 jelentkező közül a szervezőkből és professzorokból álló szakértő testület válogatta ki a 25 résztvevőt, figyelembe véve az egyéni képességeken, tapasztalatokon túl a kontinensek és a nemek közötti arányos megoszlást is.

Tartalmi tekintetben az első hét zömmel az elméleti alapozással telt. Hisashi Owada, a Nemzetközi Bíróság bírájának megnyitó előadása\* után Stephen Stec, a REC Környezetjogi Programjának igazgatója, a CEU oktatójának előadása következett a környezetjog szereplőiről és intézményeiről. Alexander Kiss, a strasbourgi Robert Schuman Egyetem professzorának előadásában a gyakorlati példákon keresztül új értelmezést nyert néhány, a hallgatóság által is jól ismert környezetjogi elv. Ezt követte Bándi Gyula környezetvédelmi technikákról szóló előadása. A jobbára elméleti előadások között szerepelt Marianna Bolshakova, az UNECE Aarhusi Konvenciójával foglalkozó

---

\* Az előadás szövege ACTA c. rovatunkban található.

szakértőjének a környezeti információkhoz való jogról szóló előadása, Dinah Shelton, a George Washington Egyetem és a Stanford Egyetem professzorának előadása az emberi jogokról és a szegénységről, valamint Ludwig Krämer, a Breمني Egyetem professzorának az Európai Unió környezetjogáról szóló előadása. Ezeken túl az átfogó jellegű előadásokhoz tartozott még Elizabeth Mrema, az UNEP Környezetvédelmi Egyezmények Divíziójának vezetője által a nemzetközi szerződések teljesítéséről szóló előadása, Arthur E. Appleton, nemzetközi kereskedelmi ügyekkel foglalkozó washingtoni ügyvéd sajnálatosan rövidre szabott előadása a nemzetközi kereskedelem és a környezet kapcsolatáról, valamint Jürg Bally, a FOEN nemzetközi környezetjogi csoportjának vezetője által a környezeti felelősségről tartott előadása és gyakorlata.

David Freestone, a Világbank jogi szakértőjeként sok gyakorlati szempontra hívta fel a kormányzati szerveknél dolgozók figyelmét a Világbank hitelezési politikájával kapcsolatban, és érdekesítő szimulációs gyakorlatot tartott a környezeti hatásvizsgálat eredményeinek felhasználhatóságáról.

Az általános, összefoglaló jellegű előadásokat követően környezeti elemenként, illetőleg egyes egyezményekhez kapcsolódóan témakörönként csoportosítva folytatódott tovább a program. A veszélyes anyagok és hulladékok témaköréről Elena Sobakina, a Rotterdami Egyezmény és Laura Thompson, a Bázeli Egyezmény titkárságainak szakértői, valamint Dana Romanescu, a REC Környezetjogi Programjának projektmenedzsere tartott szimulációs gyakorlattal összekapcsolt előadásokat. Agustín Blanco-Bazán, az IMO jogi igazgatója a tengeri környezet védelméről beszélt átfogó módon, míg Said Mahmoudi, a Stockholmi Egyetem professzora a regionális tengerek védelmére létrehozott regionális együttműködésekre fókuszált.

A biodiverzitás védelméről elhangzott előadásokat az egyes egyezményekre csoportosítva osztották meg az előadók között a szervezők: Peter Bridgewater a nemzetközi jelentőségű vadvizekről szóló, Ramsarban kötött egyezményről beszélt, mint az egyezmény titkárságának vezetője, a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló CITES egyezményről szintén az egyezmény titkárságánál dolgozó előadó, Stephen Nash tartott impulzív összefoglalót, a Biológiai Sokféleség Egyezményről pedig Agnès Michelot, a La Rochelle-i Egyetem tanára.

A folyóvizek nem hajózási célú felhasználásának nemzetközi szabályozását Alexander Kiss, a regionális folyóvizek védelmére létrejött intézményeket Károly Futaki, a VITUKI egyik volt szakértője a Duna példáján keresztül ismertette. A légkör védelmére kötött nemzetközi egyezmények közül Seth Osafo, az ENSZ Klímaváltozás Kezdetegyezmény (UNFCCC) jogi szakértőjeként ez utóbbiról, mint legfontosabbról beszélt. Gerardo Gúnera-Lazzaroni, az ENSZ Sivatagosodás elleni küzdelemről szóló egyezményének (UNCCD) jogi szakértőjeként tartott rendkívül színes, a hallgatóságot megmozgató előadást a sivatagosodásról.

A nyári egyetem záróünnepségén Marcel Boisard, az UNITAR főigazgatója beszédében elmondta, hogy mind az előadók, mind a szervezők, mind pedig a hallgatók kifejezetten elégedettek voltak a gyakorlatorientált képzéssel, s ezért, valamint a programra való nagyszámú jelentkezés miatt reményét fejezte ki, hogy a nyári egyetem folytatódik, és sikerül évente ismétlődő rendezvényé fejleszteni.

## A magyarok vére

– megemlékezés az 1956-os forradalom 50. évfordulójáról –

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara október 16-án ünnepelte az 1956-os forradalom 50. évfordulóját. Az egész napos ünnepi program „A magyarok vére” címet kapta, Albert Camus Nobel-díjas francia író, a forradalom mellett hitet tevő híres írása nyomán. A II. János Pál pápáról nevezett, zsúfolásig megtelt díszteremben Bándi Gyula dékán nyitotta meg az ünnepséget, majd Johanna Stempinska, a Lengyel Köztársaság magyarországi nagykövete tartott köszöntő beszédet *A forradalom és szabadságharc jelentősége* címmel. Ezt követően Dózsa László színművésszel, 1956-os szabadságharcossal beszélgetett Borbély László író.

Az ünnepi emlékműsor, melyet Koltay Gábor rendezett, Wittner Mária egykori szabadságharcos és halálraítélt emlékezéseinek szövegére épült, melyeket a forradalomnak emléket állító dalok és versek fűztek egységbe. Wittner Máriát Varga Klári színművésznő jelenítette meg, a műsorban fellépett Varga Miklós, Gécz Erika, Tóth Renáta, valamint a Hét Csapás Pázmány Néptáncsoport és a Szofi Egyetemi Szín-társulat is, összesen mintegy 25 pázmányos hallgató. A legnagyobb elismerést és tapsot Csurka László színművész kapta, aki Márai Sándor *Mennyből az angyal* című híres versét szavalta el, megrendítő erővel.

Az ebédszünet után tudományos konferenciával folytatódott az emlékezés, örömteli módon szintén zsúfolásig telt nézőtér előtt. Az előadók között szerepelt (az előadás sorrendjében) M. Kiss Sándor történész (*A magyar társadalom és a forradalom-szabadságharc*), Horváth Attila docens (*Mi történt 1956. október 22-től november 12-ig?*), Varga Csaba egyetemi tanár (*1956 jogi és erkölcsi megítélése*), Jobbágyi Gábor egyetemi tanár (*A forradalom és szabadságharc leverése és megtorlása*), Zinner Tibor történész (*Nagy Imre és társai meghurcolása*), Botos Katalin egyetemi tanár (*1956 hatása a magyar gazdaságpolitikára*), Thomas Pamfil (*1956 tükröződése a lengyel sajtóban*) és Hubert Laszkiewicz (*A nyugat délen kezdődik – Magyarország megítélése Lengyelországban a '70-es években*) lengyel történészek, valamint Roberto Ronza olasz író, politológus (*Az 1956-os forradalom és szabadságharc megítélése olasz szemmel*).

A Kar így emlékezett a magyar történelmet és a nemzet önképét alapvetően befolyásoló eseményre. A tervek szerint a Iustum Aequum Salutare 2007. évi első száma szintén a forradalomnak állítana emléket.

KOLTAY ANDRÁS

